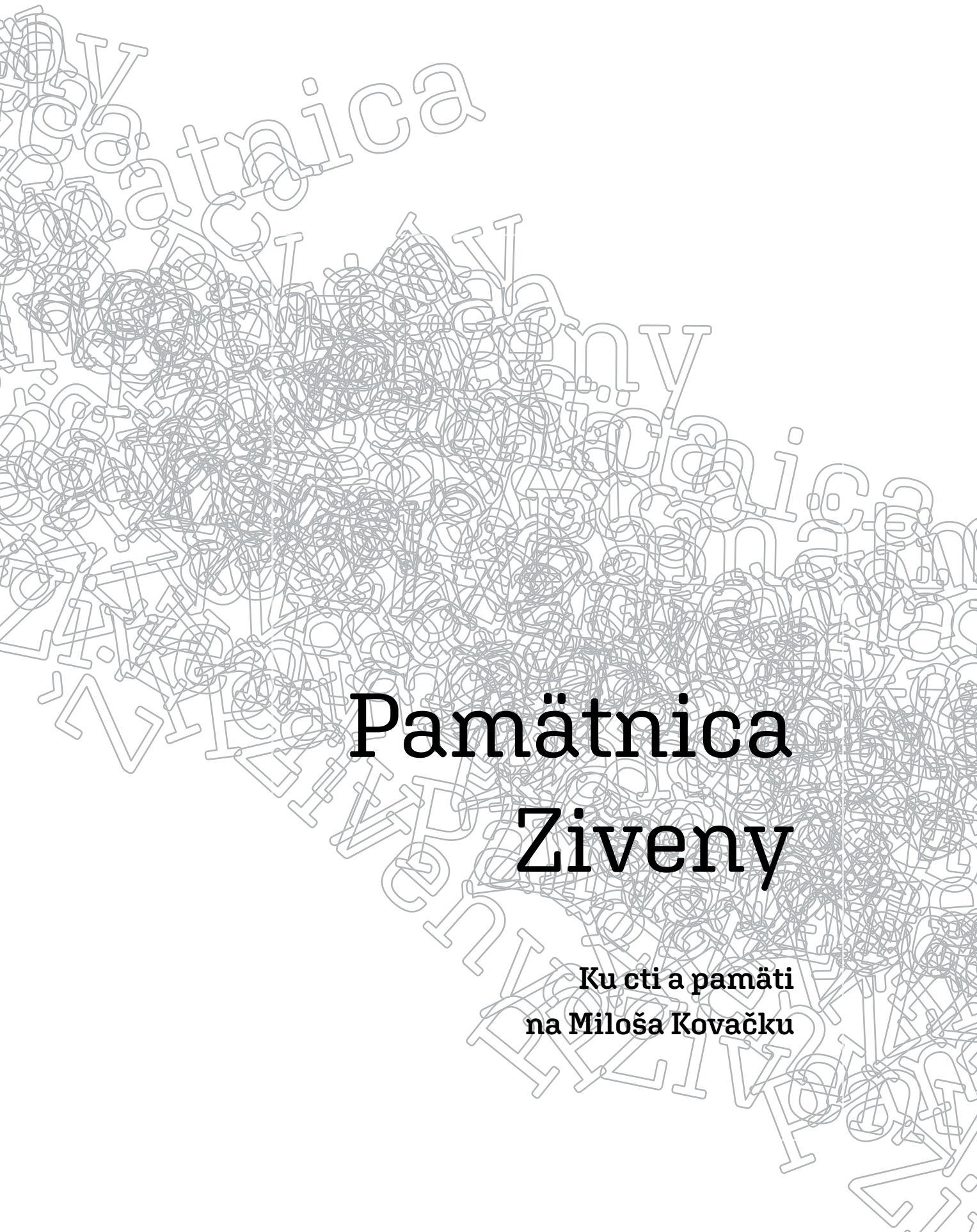

Pamätnica Ziveny

Ku cti a pamäti
na Miloša Kovačku

„... a diamant v hrude nezhnije“

SLÁDKOVIČ

Obsah

Úvodné slovo, MAGDA VÁŠÁRYOVÁ 9

Doc. Dr. Miloš Kovačka – Pocta a spomienka,
DANIELA KODAJOVÁ 11

Elena Maróthy-Šoltésová medzi vedúcimi ženami Európy, MILOŠ KOVAČKA 17

Spomienka na vzácnu osobnosť,
OĽGA KUCHTOVÁ 23

Listy (korešpondencia) ako pamäť z pohľadu bibliografa, DOC. DR. MILOŠ KOVAČKA, PHD. 29

Ona zažije román – ty ho napíšeš!
Z návratov k Timrave,
DOC. DR. MILOŠ KOVAČKA, PHD. 37

Miloš Kovačka – moderný bibliograf,
PROF. DUŠAN KATUŠČÁK 45

Martin Rázus – kňaz, spisovateľ, politik,
MILOŠ KOVAČKA 53

Pán docent Kovačka – čestný člen MO Živena Martin, JANO CÍGER Z MÄDOKÝŠA 57

doc. PaedDr. Miloš Kovačka, CSc. 59

Spevák

JANKO MATÚŠKA

Spievať, len spievať — a z dávnych časov?
Kto ma útrpne počuje?
Koľko sa ozve dobrých ohlasov —
Či sa kto starcu zraduje?
Oj, znám vás dobre — i vy ste ľudia! —
Lež neplač, srdiečko moje!
Prejdú tie časy, oni sa zbudia
A bludy poznajú svoje.

Ó, svete márny, jak sa v ňom mení,
Boľno na prešlosť spomínať!
Veliké činy málokto cení,
Búrka chce všetko vytínať.
Jar sa navráti, žitko dozráva,
Slávime vždycky i máje,
To beh prírody, to sa vraciava,
Len nie staré obyčaje.

Za dávnych časov, priatelia moji,
Spevca vždy radi mávali;
Teraz k veľmožom stúpiť sa bojí,
Zo dverí by ho vyhnali.
Spoločnú slzu, kus útrpnosti
Darmo čakáme od sveta,
Pýcha, otroctvo mestskej márnosti,
Všetko slávnejšô rozmetá.

Otcovia naši, priatelia moji,
Spevca si inak ctievali,
Idúc do boja, ku svojej zbroji
I harfu sebou brávali.
Keď zbili cudzích, harfeník hrával
Na poctu padlým hrdinom,
Tak k zmužilosti ohňa dodával
Verným svojej vlasti synom.

Pri radovánkach, priatelia moji,
Harfa ti chybieť nesmela,
V žiali, v nešťastí i v nepokoji
Potešiť ona vedela.
K Bohu, ku vlasti cit zažíhala,
Srdiečko obveselila,
Starúškov črstvých k skoku delala,
Dieťatko uspokojila.

V akej prepasti tá božská lýra
V svete sa teraz nachádza,
Nie čin príkladný, ale satira
Jej zvuky milé sprevádza.
Spevák z dávnosti spievať sa bojí,
Nevie, čo mužstvo a sláva,
Len z prítomnosti posmechy strojí,
Tým zhubený svet zabáva.

Či by sa Boh nezastal svojich vyvolených,
ktorí dňom i nocou volajú k Nemu,
i keď mešká s ich vyslyšaním?
Hovorím vám: Čoskoro sa ich zastane.

Ale keď príde Syn človeka,
či nájde vieru na zemi?

(Evanjelium podľa Lukáša 18,7 - 8)

„Podpis-vizitka“ Miloša Kovačku
na každom odosielanom liste

Najstaršia zachovaná tlačená kniha v slovenčine – Bardejovský katechizmus,
ktorý zostavil Miloš Kovačka s kolektívom odborníkov v roku 2013

Úvodné slovo

MAGDA VÁŠÁRYOVÁ
Predsedníčka Živeny, spolku slovenských žien

Cesta životom nám zvlášť milého pána Miloša Kovačku sa podobá tým mnohým peripetiám osobností našej kultúry a vedy pred ním. Vyvzdorované vzdelanie napriek rozpanošenej ideológii, chvíľa slobody tvorby a bádania, nadýchnutie, ktoré skončila závisť podpriemerných a nepríjemnosti udávania, ktoré sa podpísali na kondícii jeho láskavého srdca, snaha ďalšej kohorty polovzdelancov zabudnúť na jeho zásluhy, ktorú sme sa snažili potlačiť živeniarskou trpezlivou urputnosťou a záver dva dni po oslave 150. výročia založenia Živeny. Pred tými sto päťdesiatimi rokmi by naše predchodkyne napísali: Prekonal všetky neprávosti a necháva pre nás jasnú svietiacu stopu, že tu medzi nami bol a my máme ísť po nej ďalej.

Dnes sa už nezmôžeme na autentické romantické pocity a jazyk dávnych Pamätníc, ale cítime sa opustené človekom, mužom, ktorý venoval veľkú časť svojej erudície spolku Živena a bol pre nás i naše okolie zdrojom vedomostí, faktov, súvislostí, o ktorých sme netušili a ktoré sa nenachádzajú dodnes v žiadnej encyklopédii. Stačilo zavolať, napísať, poprosiť a dokonalá pamäť pána Kovačku nás obdarila a zahrnula citáciami a dátumami, ktoré sme potrebovali vedieť. Nemuseli sme chodiť do knižníc či archívov, nemuseli sme prehrabávať zaprášené folianty listov a kníh, mohli sme sa spoľahnúť na presnú znalosť histórie nielen Živeny a časopisu Živena, ale aj Vansovej Dennice. Neboli to len vážne prednášky, na ktoré sme sa tešili už pár dní dopredu, ale často sme sa

spolu smiali nad paradoxami diania okolo Živeny a životnými peripetiami jednotlivých členiek a členov.

Bol to smutný deň, keď sme sa s ním v auguste 2019 rozlúčili. Pamätnica na jeho počesť, ktorú vydávame, je dôkazom, že nezabúdame a nedovolíme zabudnúť na neho. Na jeho tvár, na jeho vystúpenia pre nás a o nás, články, citácie, básne a piesne, ktoré mal tak rád, na jeho vieru a prežívanie duchovnosti. Zostane ako dôkaz i memento pre nasledujúce generácie v Živene i na Slovensku, že napriek obtiažam zvovoľných režimov, nenávisti karieristov, problémov so zdravím sa oplatí zviesť zápas o slušnosť, pravdu a nádej. Lebo...diamant v hrude nezhnije.

doc. Dr. Miloš Kovačka
Pocta a spomienka

DANIELA KODAJOVÁ

Vlani zosmutnila kultúrnu verejnosť správa o úmrtí docenta Miloša Kovačku. Smrť ho zastihla krátko po martinských augustových slávnostiach, ktoré boli v roku 2019 nielen tradičnou pripomienkou založenia Matice slovenskej, ale i storočnice jej znovuoživenia v roku 1919 a 150. výročia vzniku Živeny, spolku slovenských žien. Posledná spomienka na živého Miloša Kovačku sa bude spájať s martinskou oslavou jubileí spolkov, ktoré tvoria ikony nášho národného hnutia a sú „súčasťou kultúrnych dejín Slovenska a Slovákov", povedané obľúbenou frázou nebohého. Matica i Živena patrili do okruhu jeho odborného záujmu, ale trúfam si povedať, že oba spolky boli zároveň jeho srdcovou témou.

Rozlúčka s Milošom Kovačkom sa konala 12. augusta 2019 v evanjelickom kostole na martinskom Memorandovom námestí a pochovaný je na Národnom cintoríne. V priebehu pár dní odznela v hlavných televíznych správach informácia o úmrtí významného slovenského bibliografa, historika knižnej kultúry a cirkevných dejín, spolutvorcu projektovania národného knižnično-informačného systému Slovenskej republiky, bývalého riaditeľa Národného bibliografického ústavu Slovenskej národnej knižnice, docenta na Katedre dokumentácie kultúrneho dedičstva a cirkevných dejín na Žilinskej univerzite. Nekrológy zdôraznili, čo všetko vykonal pre rozvoj slovenskej bibliografie, histórie knižnej kultúry, editorstva, výskumu nepublikovaných

rukopisných časopisov študentských spolkov štúrovského obdobia, pre dejiny evanjelickej cirkvi, mesta Martin, Matice, Živeny. Za samostatnú kapitolu jeho tvorby považujem úvody a doslovy k edíciám dokumentov či diela predtým opomenutých tvorcov literatúry a dejateľov našich dejín. Médiá priblížili činnosť Miloša Kovačku ako organizátora podujatí evanjelickej inteligencie Duchovné hodnoty, autora scenárov výstav a pamätných izieb napr. M. M. Hodžu (Rakša)i, Jána Jessenia a Jesenskovcov (Turčianske Jasenovo), Pavla Dobšinského, autora scenárov televíznych dokumentov o P. O. Hviezdoslavovi, Elene Maróthy Šoltésovej, Martinovi Rázusovi a i. V posledných rokoch sa angažoval i ako autor elektronických knižníc Žilinská synoda, slovenských memoránd, prosbopisov a žiadostí.

Na pôde Živeny si ho budeme pamätať vďaka tomu, čo o Živene napísal i povedal. Na živeniarskych konferenciách nielen „bral účasť“, ale prehováral v zásadných príspevkoch. Bol skvelý rečník. Na podujatia prichádzal často bez napísaného textu príspevku, ale nie nepripravený. Ohuroval erudovanosťou. Hlbokými znalosťami obsiahol niekoľko storočí – od renesancie až po 20. storočie. V písanom texte často využíval dlhé súvetia. Skladal a členil ich dvojbodkami, pomlčkami, bodkočiarkami. Zvykol využívať efekt „veľkých“ slov, ako epochálny, bravúrny, unikátny, nezameniteľný, jedinečný, jasnozrivý... Pri referátoch využíval efekt zvukovej gradácie a dramatické pauzy, po ktorých zvyčajne nasledovalo postupné odhaľovanie kontextov, detaily z dokumentov, korešpondencie známych i menej známych osobností. Alebo naopak, po výrečnom tichu poskytol poslucháčom syntetizované zhrnutie, takmer až bonmot. Dokázal čitateľovi či poslucháčovi poskytnúť nadhľad zovšeobecnenia. Povestné sú i jeho improvizácie, ku ktorým sa nechal strhnúť nejakou vetou či detailom predrečníka. Zdalo sa, že improvizuje, ale zasväteným bolo zrejmé, že len úročí mnoho rokov štúdia.

Pri príprave tohto materiálu som zo šanonov povyťahovala texty z autorskej dielne Miloša Kovačku a znovu som si ich prečítala. Nie každý text zvlášť, ale všetky naraz. Potvrdili mi, že mal encyklopedické znalosti a kultivovaný literárny prejav. Dokázal do svojich textov vtesnať informácie o dobovej atmosfére, o pocitovej úrovni prežívania doby protagonistami národného hnutia, o pozadí lesku i biedy života tvorcov i konzumentov literatúry a kultúry všeobecne, o vznešených snoch i limitoch „chlebovej postati“ ľudí minulých čias. V jeho textoch o Martine, martinských redakciách a spolkoch nachádzam vysvetlenia, ktoré Nemartinčan potrebuje, aby sa dostal do obrazu toho kto bol kto v minulosti Martina. V príspevkoch venovaných Živene nachádzam rešpekt k priekopníčkam ženského hnutia. Knižnú produkciu, ktorú mapoval a dôverne poznal, sprostredkovával cez svoje texty ďalším bádateľom.

Prekvapilo ma zistenie, že pán Miloš Kovačka začal pôvodne študovať medicínu. Až po troch rokoch štúdia v Olomouci sa rozhodol pre učiteľské štúdium v odbore slovenčina – dejepis. Učil však iba krátko, jeden školský rok. V roku 1966 spojil svoj profesionálny život s Maticou slovenskou a začal sa profilovať v oblasti retrospektívnej bibliografie. Neskôr sa stal vedúcim bibliografického pracoviska a v rokoch 1991 – 2011 bol riaditeľom Národného bibliografického ústavu Slovenskej národnej knižnice. Paralelne v rokoch 1999 – 2010 prednášal v odbore Dokumentácia kultúrneho dedičstva univerzitným študentom v Žiline a v biblickej škole v Martine, redigoval *Bibliografické štúdie,* bol členom redakčnej rady revue *Tvorba* a publikoval množstvo odborných textov. Nie je mojou úlohou podrobne ich rozoberať. Reflektujem iba vybranú časť jeho bohatej produkcie.

Miloš Kovačka ako autor i ako riadiaci pracovník Matice slovenskej a neskôr Slovenskej národnej knižnice reagoval na výročia historických osobností, udalostí a inštitúcií. Dokázal nájsť spôsob, ako do vystúpenia či textu dostať relevantné informácie, kontexty, porovnania. Hoci v jeho odbornom záujme dominovala bibliografia, sledoval aj osudy autorov diel, ktorí boli prínosom pre rozvoj knižnej kultúry, historického vedomia a biografistiky. Vyberal si osobnosti – hýbateľov v pozadí relevantných udalostí, ktorí neboli notoricky pripomínaní a na detailoch ich životov demonštroval určitú kapitolu života národnej komunity. Často popisoval jej neúspechy a prehry. Nebol idealizátor a nevyhýbal sa tejto stránke života spoločnosti. Doložil ju v odborných textoch o osude Jurka Langsfelda, jeho odhodlaniu, martýriu, ale i zrade najbližších. V texte o Kolomanovi Banšellovi upozornil na význam študentských rukopisných časopisov mladých lyceistov, na ktorých demonštroval proces formovania a zrenia celej generácie budúcich literátov. Podobne ako text o Banšellovi nazval aj štúdiu o Jurovi Janoškovi skicou. Tento formát mu vyhovoval. Skladal náčrt portrétov z drobných správ, odkazov na inú literatúru, citácií, aby čitateľ na konci textu uzrel celý obraz osobnosti. Na základe znalosti korešpondencie, denníkov si trúfol vstúpiť i do intímneho prežívania skúmaných osobností a hodnoverne ho priblížiť čitateľovi. Také sú jeho texty o „turčianskom Atamanovi“ Jánovi Baltazárovi Jesenskom Gašparé a rode Jesenskovcov, Augustovi Horislavovi Škultétymu, Jankovi Matúškovi, Petrovi Kellnerovi-Hostinskom. Alebo si vyberal známe osobnosti, ale venoval sa menej známej stránke ich činnosti. Napr. na kázňovej tvorbe Karola Kuzmányho poukázal ako „nastoľoval žeravé problémy“ svojej doby, uvádzal pojmy občianstvo, sloboda, právo, vlasť a pod.

Miloš Kovačka s manželkou prezerá výstavu histórie Živeny dva dni pred smrťou

OBRÁZOK CHÝBA

Z pozície svojich riadiacich funkcií písal správy, koncepcie rozvoja, štátne úlohy zamerané na tvorbu bibliografie. Jeho správy však nie sú len úradnícke výkazy. Spájal ich s históriou odboru a rovnako tak s perspektívou. Opakovane zdôrazňoval, že slovenská bibliografia má svoj pôvod vo vydaniach Letopisu Matice slovenskej, kde Michal Chrástek a Pavel Roy uverejňovali rubriku Slovenský knihopis, označiac ho za „bytostnú službu, nie len pragmatické informácie." Pred nimi pôsobil Ondrej Plachy, vydavateľ Starých novín literního umění a po nich Ľudovít Vladimír Rizner, ktorého si Kovačka mimoriadne cenil ako tvorcu epochálneho monumentálneho diela Bibliografia slovenského písomníctva do roku 1900. Tvoril ju ako dedinský učiteľ, „bez metropolitného zázemia". Podľa jeho slov: „Rizner je zvláštnou genetickou kategóriou slovenskej bibliografie, je celou jej jednou epochou, je zvláštnou podobou jej (osobnostnej) inštrumentalizácie."

Nesmierne zaujímavé sú jeho portréty bibliografov 20. storočia – Pavla Stana, riaditeľa Univerzitnej knižnice v Bratislave v 50. rokoch, Augustína Banika a Augustína Maťovčíka v Martine.

Miloš Kovačka zasvätene písal odborné i príležitostné texty o histórii spolku a aktivistkách Živeny. Dlhé roky pri rôznych príležitostiach zdôrazňoval význam ženského hnutia a ženskej literatúry a časopisectva, pretože bez nich, by bol obraz slovenskej spoločnosti rozmazaný, nekompletný a nepravdivý. Špeciálne oceňoval odvahu Terézie Vansovej chopiť sa redaktorstva časopisu Dennica, prakticky bez inštitucionálneho zaštítenia a početnejšieho zázemia ženských autoriek. Obdivoval jej odvahu vydať sa po neprešľapanom chodníčku, oddeliť ženskú tvorbu ako samostatnú skupinu slovenskej literatúry a zároveň vo svojom časopise nezatvoriť dvere pred spisovateľmi-mužmi. V texte venovanom Vajanskému a Dennici využil staršiu prácu Štefana Krčméryho Dejiny slovenskej literatúry, v ktorom Krčméry povýšil slovenskú ženskú literatúru z tradičného „dovetku" – prívesku za produkciou mužov-spisovateľov na rovnocennú, alebo minimálne za povšimnutiahodnú. V tej dobe sa spoločnosť „kálala" na dvoje, na mužskú a ženskú spoločnosť, kde ženský živel zohral pozitívnu a nezanedbateľnú úlohu. Zdôraznil, že „po Dennici už nikto u nás (azda ani Vajanský) nezapochybovali o zmysle ženského, ženou tvoreného časopisu."

V inom texte, nazvanom Vansovej Dennica. Skica ku genéze, postupuje Miloš Kovačka svojím typickým spôsobom od prvých náznakov ženskej tvorby a ženského pohybu na Slovensku, kedy sa mu zjav Slovenky mocne „rozsvietil" v postave Maríny Hodžovej. Potom postupuje chronologicky až k vydávaniu časopisu Dennica. Dennicou sa podľa neho zavŕšila doba príprav a formulovania cieľov ženských aktivít. Nastal čas tvorby a napĺňania sna o Slovenke nielen pri kolíske, sporáku a modlitbe, ale i na verejnej scéne. Pokračovateľkou Dennice bol na začiatku 20. storočia časopis Živena, ktorý skladala, riadila, zapĺňala spolkovými správami a aj svojimi autorskými textami práve Elena Maróthy Šoltésová. Opakovane sa vracal k téme vydávania korešpondencie predstaviteliek slovenskej kultúry, pretože ju považoval za informačne relevantný zdroj, pre bádateľov a za významnú zložku národnej pamäti. Kovačka svoju úvahu sumarizoval konštatovaním: „Literatúra – beletria v princípe nie je ničím iným ako „listom o kráse" a korešpondencia je súčasť krásnej umeleckej literatúry.

Sám o sebe napísal, že v určitom čase sa dostal doslova do objatia veľkej šoltésovskej témy. Analyzoval tvorbu Eleny Maróthy Šoltésovej, najmä jej diela Moje deti a Sedemdesiat rokov života. Venoval sa však aj

jej predsedovaniu Živene, jej prebojovávaniu ženských tém a zástoja žien v štruktúrach národného hnutia, pri formovaní ženských vzorov správania prostredníctvom literatúry i literárnej kritiky, umeleckého vkusu ženských čitateliek a povzbudzovaniu ostatných živeniarok vystupovať za „urovnoprávnenie“ žien. Zaujímavá je jeho štúdia o medzinárodnom ohlase predsedníčky Živeny a zaradeniu jej portrétu medzi vedúce ženy Európy, t. j. do práce nemeckej pacifistky Elgy Kern v roku 1929.

Na rozdiel od starších prác, ktoré tvrdili, že Živenu maďarské úrady nezakázali len preto, že to bol nenápadný a nie nebezpečný, takmer bezvýznamný spolok iba martinských žien, Miloš Kovačka zdôrazňoval význam Živeny. V období medzi zrušením Matice slovenskej a založením Muzeálnej slovenskej spoločnosti to bol jediný spolok, ktorý do istej miery mal parametre spolku známeho a videného z celého Slovenska. Živena bola od roku 1869 až do prevratu pri všetkých relevantných udalostiach národnej komunity a z toho pramenilo sebavedomie Živenino, ako ho nazval Miloš Kovačka.

Participovanie Miloša Kovačku na utváraní dejín Živeny, spolku slovenských žien, významných ženských osobností v starších slovenských dejinnách, ktoré označil za genézu predživeniarskeho obdobia, a na utváraní portrétov živeniarskych aktivistiek nebolo jednorázové. Uňho išlo o dlhodobý záujem, odborný i kultúrny. Preto sa v roku 2016 stal držiteľom Ceny Eleny Maróthy Šoltésovej, ktorú Živena udeľuje ako poctu osobnostiam, ktoré prispeli k poznaniu Živeny alebo k napĺňaniu jej cieľov a odkazu.

(Daniela Kodajová – jej príspevok z konferencie o M. Kovačkovi 2020)

Elena Maróthy-Šoltésová medzi vedúcimi ženami Európy

MILOŠ KOVAČKA

Štúdium prameňov o Elene Maróthy-Šoltésovej bádateľa skôr alebo neskôr privedie k zaujímavej recenzii, ktorú pri príležitosti spisovateľkiných osemdesiatych narodenín roku 1935 uverejnila Margita Matulayová-Václavíková v časopise Živena. S neskrývaným nadšením v nej predstavuje knihu s názvom Führende Frauen Europas, ktorá vyšla zásluhou nemeckej radikálnej pacifistky Elgy Kernovej v Mníchove roku 1929 a nasledujúcom vydaní roku 1930. A robí tak aj preto, lebo medzi portrétmi dvadsiatich piatich významných žien Európy, publikovaných v tejto málo známej knihe, sa nachádza i autobiografická esej Eleny Maróthy-Šoltésovej.

Pre slovenskú ženu 30. rokov 20. storočia takáto správa nepochybne predstavovala pozoruhodný presah slovenskej osobnosti do európskeho prostredia – nad a ponad národné hranice do centra pozornosti európskeho kontinentu: Elena Maróthy-Šoltésová bola zaradená medzi „vedúce ženy Európy“. V čase, v ktorom som sa dostal doslova do objatia veľkej šoltésovskej témy, recenzia Margity Václavíkovej-Matulayovej i mňa veľmi zaujala: usiloval som sa knihu Führende Frauen Europas čím skôr v Slovenskej národnej knižnici vypožičať. Tým viac, ak si kniha mala vo filmovej eseji o Elene Maróthyovej-Šoltésovej, ktorú som scenáristicky pripravoval, „zahrať“ – predstaviť sa, a na tomto základe vzbudiť v slovenskom divákovi hlbší záujem o medzinárodný či európsky – i z dnešného hľadiska iste nevšedný – osobnostný rozmer Eleny Maróthy-Šoltésovej.

Ak k tomu pripočítam môj vlastný čitateľský záujem o recenzovanú knihu Elgy Kernovej, potom môže byť dobre pochopiteľným moje sklamanie z toho, že Slovenská národná knižnica knihu nevlastnila a dodnes v originálnej podobe sa v jej fondoch nenachádza. Trpké pocity však prebudili vo mne ešte väčšiu zvedavosť a napokon aj radosť z toho, že kniha na Slovensku predsa len existuje: čoskoro mi prišla jej xerokópia z bratislavskej Univerzitnej knižnice (v súčasnosti je uložená vo fondoch Slovenskej národnej knižnice) a ja som mohol požiadať martinskú slovenskú spisovateľku, slovinskú rodáčku z Ľubľany, Pavlu Kováčovú, aby knihu o „vedúcich ženách Európy" vo filme o Elene Maróthy Šoltésovej predstavila. Stalo sa: film bol nakrútený, vysielaný v Slovenskej televízii, ale príbeh knihy Führende Frauen Europas, ktorá si vo filme „zahrala" a bola ako kniha aj pôsobivo predstavená, vo mne zostal predsa len nezavŕšený.

Trápila ma najmä otázka: Ako sa Elga Kernová k Elene Maróthy Šoltésovej dostala? Stretla sa azda s ňou vo vtedajšej európskej, napríklad anglickej tlači? Čítala francúzsky alebo azda iný preklad jej v európskych meradlách známej knihy Moje deti? Alebo to bol nejaký iný podnet? Tieto otázky ma vzrušovali tým viac, ak recenzia Margity Matulayovej- Václavíkovej, ktorá ma ku knihe Elgy Kernovej priviedla, na tieto moje otázky nedávala odpoveď. Bibliografické sondy ma najprv priviedli k nečakanému objavu. Zistil som, že o knihe Führende Frauen Europas ako prvý na Slovensku písal básnik Ján Smrek, a to v samostatnej bibliofilskej prílohe Národných novín, ktorá vyšla pri príležitosti Šoltésovej sedemdesiatych piatych narodenín, t. j. v januári roku 1930. Smrek v pozoruhodnej eseji píše:

> *Kniha obsahuje vlastné životopisy 25 najvynikajúcejších žien Európy. Nielen so záujmom, ale i s hrdou radosťou berieme do ruky túto knihu, určenú pre medzinárodnú verejnosť, lebo medzi tými 25 vedúcimi ženami Európy nachodíme tu i našu slávu. Je ona vrodená skromnosť, prostota a nenáročnosť. Ale zato tým viacej si zakladáme my na jej európskom mene. Nedarmo túžime a prízvukujeme, že sa nám s našou mladou kultúrou treba prebiť do Európy. Pani Elena Šoltésová sotva tušila, keď písala svoju knihu „Moje deti", že toto jej dielo, pravým inštinktom matky písané, budú kedysi v Londýne spomínať zároveň so spismi Tolstojovými, že bude zastúpené na francúzskom knižnom trhu, že po chorvátsky bude tlačené v Záhrebe atď., že budú o ňom písať obdivuhodné posudky v európskych revuách a že v Nemecku bude jeho autorka zaradená do neveľkého vybraného počtu najvynikajúcejších Európaniek.*

Po prečítaní citovanej Smrekovej eseje som si uvedomil, že jej text očividne odráža nadšenie zo zreteľne európskych prienikov Šoltésovej literárneho diela. Ale na pozadí Smrekovho radostného zvolania sa črtá i básnikov programový vklad do vtedajšej slovenskej kultúry. Ako je dobre známe, Smrek s novozaloženým Elánom (symbolom rýchlonohého jeleňa), ktorý začal vychádzať v Prahe na jeseň roku 1930, zatúžil prebiť sa – to slovo znie štefánikovsky – do kultúrnej Európy. Smrekovi, ako je známe, sen vydávať slovenský časopis, ktorý by mal takrečeno v celej Európe všeobecne známych a uznávaných korešpondentov, ktorý by čítala vtedajšia Európa, sa podarilo v mnohom ohľade uskutočniť. Aj jeho martinská šoltésovská esej – navidomoči písaná už jazykom budúceho pražského Elánu – povzbudila a mobilizovala Slovensko. Nečudo, ak vyšla ešte raz, a to s minimálnymi textovými úpravami, opäť ako príloha Národných novín pri Šoltésovej osemdesiatinách. Súbežne vyšla v Živene recenzia Margity Václavíkovej-Matulayovej, ktorá na knihe o vedúcich ženách Európy, medzi ktorými nájdeme mená anglickej, nemeckej alebo ruskej univerzitnej učiteľky, geniálnej bulharskej herečky, mladej belgickej lekárky, vedúcej antropologického oddelenia vo väznici,

rumunskej poetky a delegátky v Spoločnosti národov, či poľskej alebo slovenskej spisovateľky, ocenila nielen nevšednú, v konečnom dôsledku reprezentatívnu prítomnosť Slovenky na európskom fóre, ale i príslovečnú skromnosť, pokoru, vytrvalosť a nezdolnosť žien, spätú v premnohých ich ťažkých životných osudoch.

Pre skeptikov a protivníkov ženského snaženia podáva ženských bojovníkov – podčiarkuje v citovanej recenzii Matulayová-Václavíková – zaujímavé poučenie. Potvrdzuje i naďalej, že emancipovaná žena, ktorá dobre pochopila alebo vycítila význam ženského pohybu, nestráca svoju ženskosť, ale vychádza z nej: veď väčšina z nich žije v harmonickom manželstve a šťastným rodinným životom... Grécka lekárka a univerzitná profesorka Angelika Panayotatou pri svojej veľkej zaujatosti a vedeckej práci horlí za založenie prázdninových kolónií pre chudorľavé deti a organizuje bezplatné nedeľné školy; Kati Ankerová-Moellerová zriadi prvý útulok pre nešťastné slobodné matky a predíde mnohým zločinom; Elena Šoltésová po celý svoj život koná zbierky pre nadaných slovenských študentov, uvažuje o zriadení sirotinca a útulku pre farárske a učiteľské vdovy, veľa životnej energie vloží do plánu Živeninej dievčenskej školy, – a všetky bez výnimky, celou dušou oddané mierovej propagácii, odsudzujú vojnu a usilujú sa o najvhodnejší spôsob zblíženia ľudstva.

Matulayová-Václavíková uvádza ešte niekoľko ďalších spoločných menovateľov – akýchsi svorníkov – ktoré zbližujú v Kernovej publikácii predstavené vedúce ženy Európy. Sú to napríklad prekážky. Prekážky, ktoré bolo treba zdolať v nezmernom úsilí alebo utrpení: napríklad nezáujem vysokých škôl o univerzitné vzdelávanie žien, nehovoriac – v špeciálnom slovenskom prípade – o tých najťažších, ktoré bolo treba práve Elene Maróthy-Šoltésovej prekonať, a to nielen v mladosti, keď čítavala alebo študovala (ako hovoria rozličné životopisné pramene) pri mútení masla alebo popri iných prácach, keď prišila si „knižný“ vačok na spodok sukne, aby mohla skrývať úchytkom čítané knihy alebo keď celé noci trávila učupená v kútiku izby za zakrytými oblokmi, aby mohla – skrytá pred zrakom nevlastnej matky – prijímať slasť i strasť vzdelávania ženy v civilizačných vlnách 19. storočia.

Šoltésovú jej doba vyznačila celým radom iných prekážok, napríklad v Živene:

> *Skoro štyridsať rokov som bola predsedníčkou tohto spolku* – píše vo Führende Frauen Europas – *a môžem uistiť, že táto úloha práve pre jej ťaživú bezvýslednosť a prázdnotu bola neopísateľne ťažkou, pretože sa javila bezcieľnou, beznádejnou. A predsa sme ju chceli udržiavať a udržať pri živote, aby sa celkom neprepadla do šedivého nič. Nesmieť vyvíjať žiadnu správnu činnosť a na výročných schôdzach za prítomnosti vládneho komisára predsa musieť dokazovať hodnovernú činnosť, bolo v skutočnosti ťažké umenie.*

A ešte jeden svorník podčiarkla Matulayová-Václavíková: každá z vedúcich žien Európy, predstavených v Kernovej knihe, spájala svoju vedeckú a umeleckú kariéru s prácou sociálnou, s úsilím o mravnú renesanciu ľudstva. V prípade Eleny Maróthy-Šoltésovej by sme toto pozoruhodné tvrdenie mohli aj obrátiť: snahy o mravnú renesanciu spájala s literárnou tvorbou. Dobre o tom hovoria Šoltésovej slovenské ženské postavy v jej literárnom diele a najlepšie s určitosťou ona sama v jedinečných autobiografických prózach – v málo známych, no jedinečných Šoltésovej *Sedemdesiatich rokoch života,* alebo v jej doma i vo svete nadšene prijímaných *Mojich deťoch.* Ako hovorí bibliografia, *Moje deti* nielen na Slovensku, ale i v zahraničí naozaj vzbudili mimoriadny ohlas. V mnohých rodinách sa ocitli na rodinnom stole spolu s Bibliou. A neraz sa aj čítali ako kniha biblická.

Jiří Mahen, moravsko-český spisovateľ, o tejto knihe doslova napísal... *tam za horami psala matka svoje prosté poznámky o dětech,*

radovala se a plakala s nimi, v obyčejné světnici vybudovala celý svět, celý Nazaret a celou Golgotu – a jakým způsobem! Kniha, která člověka rozdrtí a pak mu pomáhá vstáti ze země! Tak je tahle slovenská kniha silná...! Pri inej príležitosti Mahen (v liste adresovanom Šoltésovej 16. 2. 1935) k povedanému pridal:

> *Jsem lovcem dojmů, které posvěcují život. K těm nejsilnějším dojmům čítám četbu Vašich dvou knih. Plakal jsem, když jsem se v nich dostal k oněm obzorům, za kterými teprve rozkvetlo úplně matčino srdce. Říka se, že literatura konec konců je v nejryzejším útvaru monolog s Nejvyšším. A ten monolog se utváří tak, že nemluvíme a jsme unášeni.*

A hoci meno Šoltésovej evidentne – tak ako v Mahenovom videní – na mnohých miestach Európy bolo vnímané ako významný európsky pojem, nemecká radikálna pacifistka Elga Kernová Šoltésovú nespoznala prostredníctvom štúdia jej literárneho diela, ale objavila ju, ako sa nám podarilo zistiť v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, zásluhou českej senátorky a ženskej aktivistky Františky Plamínkovej, ktorá vo Führende Frauen Europas reprezentuje významnú českú ženu (a ženy) medzivojnového 20. storočia a spolu so Šoltésovou predstavujú najvýznamnejšie osobnosti – reprezentantky vtedajšieho Československa.

Dokumentuje to Plamínkovej list z 12. apríla 1929, v ktorom senátorka „vedúcej žene Slovenska" píše:

> *Vážená paní, redaktorka Kern v Berlíně již v r. 1926 mně žádala, abych získala příspěvky do publikace „Führende Frauen Europas". Mají to býti autobiografie. Zdálo se mi obtížnym má-li někdo sám o sobě psáti do podobné publikace. Proto jsme ji nabízeli biografie, což zase ona odmítla. Vyšel tedy prvý díl bez příspěvků z Československa. A nyní, když knihu jsem si objednala, vidím, že je možné psáti takovým způsobem, aby se to dalo spojit s naším názorem na věc. Ženská Národní rada minulý týden se usnesla, abychom do toho díla napsali autobiografii: Vy, vážená paní, dále já a pokusily se z autobiografie zvěčnělé M. Stejskalové z Brna vytvořiti věc kratší pro tento spis. Dovoluji si Vás, jménem Ž. R. i jménem svým vlastním prositi, abyste jako vedoucí činitel mezi slovenskými ženami napsala svoji autobiografii.*

Šoltésová na žiadosť Plamínkovej reagovala pozitívne, aj keď – napríklad niekoľko rokov predtým – na pozvanie českých ženských korporácií na európske fórum nereflektovala.

Roku 1923, ako usudzujeme zo zachovaného rukopisného konceptu, Plamínkovej doslova napísala:

> *...nie je mi možno vyhovieť Vašej výzve, aby som sa zúčastnila v československej delegácii na kongrese Medzinárodnej aliancie pre volebné právo žien, keďže ja už od rokov nikam nevychádzam, ťažko mi padne odhodlať sa k návšteve príbuzných v susednej župe. Preto poobzerala som sa po zodpovedajúcej náhrade za seba, ale nemôžem jej nájsť. Naše ženy ešte nemajú odvahy k podobným úlohám, u nás to všetko ide opozdeno.*

Elenu Maróthy-Šoltésovú si české ženské spoločenstvá aj naďalej, ako svedčí Šoltésovej korešpondencia s českými ženami, mimoriadne vážili. Medzi „vedúce ženy Európy" ju nominovala Ženská národní rada vtedajšieho Československa a Elga Kernová to akceptovala: Šoltésovej napísala dva listy (zachované sú v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice). V prvom ju požiadala o príspevok, v druhom 8. júna 1929 už Šoltésovej ďakovala za zaslaný autobiografický portrét a za fotografiu. So Šoltésovou si navzájom vymenili knihy: Šoltésová Kernovej poslala knihu Moje deti a Kernová Šoltésovej knihu o sociálnej problematike vtedajšej nemeckej prostitúcie. Šoltésová Kernovej knihu preštudovala, ako o tom svedčia poznámky k listu, ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou Kernovej odoslala. A bolo by zaiste zaujímavé z dnes už

veľmi slabo čitateľných poznámok dekódovať, zachovaných v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, aké stanoviská Elena Maróthy-Šoltésová k tejto – pre vtedajšiu ženskú slovenskú publicistiku takrečeno neznámej agende, a to na práve na pozadí publikácie Elgy Kernovej, zaujala.

Bolo by žiaduce ku Kernovej knihe sa vrátiť aj z viacerých ďalších dôvodov. Napríklad bibliografických: na pôde knižničnej evidencie zahraničných slovacík treba zrevidovať celkový počet vydaní Kernovej publikácie: veď prvý diel Führende Frauen Europas, ako o ňom Šoltésovú informovala Františka Plamínková, vyšiel roku 1928, podľa iných prameňov, napríklad recenzie Samuela Štefana Osuského v časopise Viera a veda (1930, s. 92 – 93) vyšlo už v roku 1927. Predstavil šestnásť iných vynikajúcich európskych ženských osudov, medzi nimi napríklad Selmu Lagerlöfovú. Prvý i druhý diel vyšli vo viacerých vydaniach: to nepochybne odrážalo nielen čitateľský a vôbec informačný hlad ženských hnutí, ktoré vytvárali model novodobej kultivovanej a kultúrnej ženy, ale vtedajšej Európy vôbec, ktorá v ženských výnimočných osudoch nielen pociťovala, ale i zdôrazňovala vklad ženy do vtedajších, doslova žeravých zápasov o mier. A v ďalšom vydaní vyšiel aj druhý diel, a to v integrovanom dvojdielnom vydaní Führende Frauen Europas. Vyšlo v dramatickom roku 1933 a predstavilo šestnásť portrétov prvého a dvadsaťpäť portrétov druhého dielu, celkom štyridsaťjeden ženských portrétov, medzi nimi opäť i Elenu Maróthy-Šoltésovú. Aj túto publikáciu bude musieť Slovensko na európskych antikvárnych trhoch nájsť a zaradiť medzi tie najdôležitejšie zahraničné slovaciká. Tým viac, ak práve túto knihu, ako hovoria moje zistenia, nacistický režim v Nemecku roku 1934 zakázal.

Neviem v tejto chvíli ešte povedať, či horela na známych hraniciach v Nemecku zakázaných kníh, a bola tak symbolicky popravená s inými významnými knihami civilizácie. Ale je to možné: nacistický režim by v takom prípade nielen uväznil, ale i príslovečným spôsobom upálil Šoltésovej model mravného ideálu človečenstva spolu s jedinečnými etickými a osobitne kresťanskými ideálmi európskej ženy medzivojnového obdobia.

No Kernovej Führende Frauen Europas vstali z popola. Vrátili sa opäť do sveta kníh. Nemecké editorky Bettina Conrad a Ulrike Leuschner roku 1999 vydali v Mníchove opäť Kernovej knihu. Stalo sa tak v podobe jednozväzkového výberu z Kernovej dvoch dielov Führende Frauen Europas. V novom redukovanom vydaní editorky z pôvodných celkom 41 portrétov publikujú iba 20. Autobiografický portrét Eleny Maróthy-Šoltésovej v novom vydaní, žiaľ, chýba. Bolo by zaujímavé položiť editorkám otázku, aké dôvody ich viedli v našej novej dobe k vynechaniu Šoltésovej portrétu. Nechceme vysloviť žiadnu hypotézu, no v pozadí našej otázky rezonuje poznámka Margity Matulayovej-Václavíkovej z vyššie citovanej recenzie:

> *Kniha Kernovej reprodukuje presne a objektívne, neutají ničoho, čo súvisí so životnou tvorbou a zásluhou Šoltésovej, hoci sú to aj politické otázky, háklivé pred fórom Európy. Kernová dáva svojim vyvoleným ženským úprimne a od srdca sa vyhovoriť a ich spoveď stavia objektívne na posúdenie európskej verejnosti, aby si z nej mohla utvoriť pravý obraz.*

Túto poznámku, ktorá by sa mohla, ako predpokladáme, týkať Šoltésovej horúceho patriotizmu a otvoreného informovania európskej verejnosti o situácii Slovákov v dnes dávnom už Uhorsku, považujeme za dôležitú. Šoltésovej patriotizmus zdôraznil napokon aj ďalší recenzent Kernovej publikácie, Samuel Štefan Osuský, keď vo svojej vyššie citovanej recenzii, položil otázku:

> *A jej príspevok vo Führende Frauen Europas? – Jak ona prostý, úprimný, jednoduchý... ale po hlase Björnsona, Scotusa Viatora, po zbrani legionárov tým mohutnejšie – lebo je ženský – otvára*

ženskému svetu Európy oči, čo trpela slovenská žena pod maďarskou tyraniou. Až žhavým bôľom zobúdza svedomie žien, ona: štyridsaťročná predsedkyňa Živeny, keď na jej zhromaždeniach musela sa vykázať činnosť a činnosť nebolo možné, nebolo dovolené rozvinúť.

Aj z uvedených poznámok možno vyvodzovať dôležitý poznatok: Elga Kernová ako editorka dala Elene Maróthy-Šoltésovej slovo – v jednom z dvoch zachovaných listov ju požiadala o možnosť „iba štylisticky“ (nie teda obsahovo) upraviť niekoľko miest v jej autobiografickom príspevku. Slovo, ako je vidieť, napriek politickej háklivosti Šoltésovej vlastného životopisu, dodržala.

Nominácia Eleny Maróthy-Šoltésovej medzi vedúce ženy Európy bola nepochybne veľmi správnou z kresťanského stanoviska. Veď táto útla slovenská žena, tak to hovoria jej Moje deti, bola a zostala – v tom najťažšom materinskom utrpení – vernou kresťankou. Utrpenie jej veľkú vieru napokon prehĺbilo. Práve v utrpení – prijatom v príslovečnej šoltésovskej pokore – stala sa tvorkyňou duchovných hodnôt slovenského evanjelictva. V tomto kontexte i duchovných dejín Slovenska. *My chceme byť jej ducha,* poznamenal v tejto súvislosti budúci evanjelický biskup Samuel Štefan Osuský. Ak by žila, mohla by byť práve z týchto dôvodov opäť oprávnene nominovaná na vedúce postavenie medzi spravodlivými ženami.

Na rok 2005, ako o tom hovorí celý rad internetovských dokumentov, usiluje švajčiarske spoločenstvo Schweizer Gesellschaft für bedrohte Völker navrhnúť 1000 žien z celého sveta na Nobelovu cenu za mier. 225 návrhov by mali podať členské krajiny OSN: každá krajina jednu výnimočnú ženu. A k tejto nominácii by malo pribudnúť 775 ďalších šľachetných žien, ktoré sa každodenne vrhajú do práce a borby, aby vykonali niečo dôležité proti vojne, a vojnám vôbec, proti utrpeniu detí, žien i mužov, rodín, krajín, kontinentov. To znamená: niečo dôležité pre pokoj v ľuďoch a medzi národmi.

Medzi publikáciou Elgy Kernovej a švajčiarskou iniciatívou možno nájsť niektoré podobnosti. Každá z vybraných 1000 žien bude vpísaná do dejín kultúry civilizácie prostredníctvom svojej autobiografie (biografie) a má byť prezentovaná i na veľkej celosvetovej výstave v Nórsku roku 2005. A hoci naznačená iniciatíva sa s určitosťou ocitne v mnohých, napríklad nominačných ťažkostiach, či v iných problémoch, a môže byť obviňovaná napríklad zo spektakulárnosti, predsa je veľmi aktuálnou, pretože ženy, ktoré sa na svetovom javisku predstavia, budú vyznačovať dôležitým znamením žiaducej etickej renesancie našej civilizácie: odhodlaným zápasom proti vojne.

A to práve v takom duchu, v akom svoj autobiografický portrét, ktorý zaslala do knihy Elgy Kernovej, zakľúčila vedúca žena Európy, Elena Maróthy-Šoltésová:

Starodávna nenávisť medzi národmi doniesla ľudstvu nesmierne nešťastie. Nová žena so svojou oslobodenou silou dokáže odzbrojiť nenávisť: láska k vlastnému národu sa v takom prípade stane základom úcty a porozumenia k národom iným a v konečnom dôsledku požehnaním pre celý svet.

(Spolok Martina Rázusa 2014. In: *Sláva šľachetným III – Miscellanea* / Liptovský Mikuláš, Spolok Martina Rázusa 2014 s. 29-35. ISBN: 978-80-7140-459-0[1])

Zverejnené s láskavým súhlasom Spolku Martina Rázusa a jeho predsedu pána Jána Juráša.

Pamatuj člověče,
Proč tě Pán Bůh stvořil,
Nade vše stvoření
Na zemi povýšil!
Proto, Abys Jemu sloužil!

Spomienka na vzácnu osobnosť

OĽGA KUCHTOVÁ

Sú také chvíle, keď človek chtiac nechtiac pitve časy patriace nenávratnu. Jednou z nich sú aj tieto dnešné, keď viac ako kedykoľvek predtým sa nám vynára vzácne meno Miloš Kovačka, ktorý pred rokom odišiel do večnosti. Listujúc v starých periodikách, zborníkoch, jeho knihách, v mojich poznámkach i vlastnej pamäti, ma opantáva pračudesný pocit z neuveriteľnej pravdy... už ho niet.

Život brata Miloša Kovačku sa odvíjal prirýchlo ale aj veľmi bohato. Bolo to však iné bohatstvo, než dnes uznáva väčšina tých, čo ostali tu dolu, s nami živými. Našiel kľúč k naplneniu života krásou, láskou k rodine, k histórii Slovenska i jeho dejateľov, osobnostiam vedy, kultúry, k cirkevným dejinám, dejinám knižnej kultúry, k bibliografii v tesnom zomknutí s prírodou, krajinou, od ktorej sa ľudstvo čoraz viac odtrháva. A on si to medzi prvými uvedomil. Uvedomoval si aj obete, ktoré na ceste k pravému poslaniu života musí i človek ako jeho súčasť, priniesť. A bol neúnavný. Akoby chvíľami cítil, že mu svet a jeho „istoty" unikajú pomedzi prsty, ako zrnká ryže, či piesku. Trpel pretlakom nespokojnosti s nevypovedaným, s neobjaveným a ten bol hnacím mechanizmom všetkých jeho aktivít. Dnes to už vieme všetci.

Miloš Kovačka dokázal vytvárať vzťahy, dávať veciam dynamiku. Chápal súvislosti. Mal schopnosť narovnávať podstatu, pokrčenú frázami a klišé. Mal ešte mnoho plánov a snov, žiaľ nasilu ukončených v onen osudný deň 6. augusta 2019, len pár hodín po svojom

excelentnom vystúpení na poctu Eleny Maróthy Šoltésovej.

Martinčan, človek kresťan evanjelik, pre ktorého hlásanie lásky k blížnemu bolo bežnou situáciou každého dňa v konkrétnych činoch. Takéhoto som ho poznala. Jeho nečakaný odchod bol otvorenou ranou pre všetkých kultúrnych ľudí, no najmä pre jeho najbližších, manželku, deti, bývalých kolegov, mnohých Matičiarov i Martinčanov, priateľov ale i pre mňa, nevýznamného a bežného človeka, no bohatého, pretože som ho poznala. Poznala som ho od čias svojho pôsobenia vo funkcii vedúcej dokumentačného oddelenia Slovenského banského múzea, do pôsobnosti ktorého patrili aj historické knižné fondy niekdajšej Banskej Štiavnice. Je tomu už viac ako 40 rokov. Náhody sa stávajú. Cesty sa kríšia, spájajú, pretnú aj rozídu, alebo sa prelínajú. Nebolo tomu inak ani v súvislosti s cteným pánom Kovačkom a mnou. Ako čerstvo vymenovaná vedúca som bola na stáži v Matici slovenskej v Martine, vtedajšej vysoko uznávanej vedecko-kultúrnej inštitúcii Slovenska, za ktorou stáli osobnosti ako už spomínaný pán docent Miloš Kovačka, dr. Belák, dr. Bielik, dr. Eliáš, dr. Dušan Katuščák, pán Agnet, aj iní, ktorých som tu nespomenula, za čo sa ospravedlňujem. Naozaj som to tam vtedy vnímala akoby som bola svedkom vyvrcholenia historického vývoja tejto uznávanej kultúrnej inštitúcie. Bola barikádou proti negatívnym emóciám tej doby a prinášala svetlo. Vstupovala do dejín hlboko a dôstojne. Mne pobyt na pracovisku cteného pána Kovačku otvoril oči i srdce pre históriu i bibliografiu. Nasávala som všetko ako špongia, učila som sa, dopĺňala knihovnícke vzdelanie, robila prvé vážne kroky v oblasti bibliografie, najmä tej retrospektívnej. Nezabudnuteľná je spolupráca pri tvorbe súpisu prvotlačí a tlačí 16. storočia, starých tlačí do roku 1800 z múzejných zbierok, ako i banskoštiavnických historických knižných fondov najmä Lyceálnej a Piaristickej knižnice, mapovaní študentských rukopisných i tlačených časopisov štiavnického regiónu, ktoré sa stali súčasťou celoslovenských výstupov na pôde Matice slovenskej. Výpovedná hodnota napísaná časom a ľuďmi v ňom. Kým do nej nevtrhla politika a opona času sa roztiahla pre dupot čižiem neoľudákov. Platila daň onoho času. Aspoň tak som to vnímala v posledných rokoch minulého storočia, ale aj na začiatku tohto 21, kým som bola aktívne činná. Akoby sa to niekdajšie matičné svetlo rozplynulo do stratena. Budúcnosť Matice slovenskej sa práve deje. Či je dobrá alebo zlá, už si netrúfam posúdiť.

Z úcty k vzácnej osobnosti Miloša Kovačku si dovoľujem sprítomniť jeho život, plný činorodej a zmysluplnej práce. Čerpala som zo svojej pamäte a prevažne z oficiálnych údajov, zozbieraných z internetu a dobovej tlače. Jeho biografia bude iste predmetom prednesu vychádzajúceho z podrobnejšieho výskumu tu prítomných rečníkov. Moja je len malým doplnkom.

Miloš Kovačka by bol tohto roku čerstvým osemdesiatnikom. Narodil sa 30. októbra 1940 v Martine. Maturoval na Jedenásťročnej strednej škole v Martine. Po absolvovaní Pedagogického inštitútu v Martine bol krátko učiteľom. Od roku 1966 pracoval v Bibliografickom ústave Matice slovenskej na úlohách Slovenskej národnej súbežnej a retrospektívnej bibliografie, bol riešiteľom významných štátnych vedecko-výskumných úloh a prioritných projektov v oblasti projektovania národného knižnično-informačného systému Slovenskej republiky, národných programov informatizácie, dejín knižnej kultúry, cirkevných dejín, národného a kultúrneho dedičstva. V rokoch 1991 – 2011 pôsobil ako riaditeľ Národného bibliografického ústavu Slovenskej národnej knižnice a v tých istých rokoch aj ako učiteľ v odbore dokumentácia kultúrneho dedičstva a cirkevných dejín na Univerzite Mateja Bela, Žilinskej univerzite a v Biblickej škole v Martine. Bol tajomníkom Vedeckej rady

Slovenskej národnej knižnice, podpredsedom Ústrednej knižničnej rady Slovenskej republiky, podpredsedom Spolku slovenských knihovníkov a členom vedeckých rád Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave, Vedecko-výskumného centra Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Školskej rady Biblickej školy v Martine. Spracoval a vydal vedecké monografie, faksimilné edície prameňov, monografické štúdie a state z oblasti literárnej histórie, kultúrnej a cirkevnej histórie, a najmä dejín knižnej kultúry.

Koncipoval a organizoval slovenské bibliografické konferencie, medzinárodné bibliografické kolokviá, konferencie k dejinám knižnej kultúry, sympóziá, ktorých som sa často zúčastňovala aj ja sama. Nezabudnuteľné sú najmä tie štiavnické (1999) a banskobystrické (1995), ktoré boli príležitosťami pre vystúpenie nás oboch. Listujúc v zborníku Kniha ’95 -’96 som si uvedomila, že vlastne aj poslednými spoločnými. Kým ja som vtedy sledovala paralely knižnej kultúry medzi dvoma najvýznamnejšími stredoslovenskými banskými mestami B. Štiavnicou a B. Bystricou a nachádzala ich v zhodných hospodárskych a spoločenských podmienkach, v knižnej kultúre som ich našla v literárnych tradíciách obidvoch miest, v existencii a činnosti kláštorov, škôl, knižníc, učených spoločnosti a spolkov a bezpochyby aj v knihlačiarskych tradíciách. Pán docent v krásnom a rozsiahlom príspevku rozprával o študentskom literárnom živote týchto miest a jeho dokladoch v podobe rukopisných zborníkov a časopisov 19. stor. S akcentom na význam študentských aktivít pri presadzovaní slovenského národného povedomia. Stal sa aj jadrom obhajoby svojej dizertačnej práce „Slovenské študentské rukopisné časopisy v 19. storočí“ Habilitoval sa na Prešovskej univerzite súborom štúdií Duchovné princípy, literárne vzdelanie, knižná kultúra a bibliografia v dejinách slovenskej literatúry. Bol členom redakčnej rady revue Tvorba, členom predstavenstva Spoločnosti pre Tvorbu T, členom Klubu nezávislých spisovateľov, Združenia evanjelickej inteligencie Liptovsko-oravského a Turčianskeho seniorátu a Spolku Martina Rázusa. Od roku 1993 bol presbyterom martinského evanjelického a. v. zboru a redaktorom zborového časopisu Martinský evanjelik. Spracoval a vydal významné bibliografie, organizoval život bibliografickej vedy, redigoval Bibliografický zborník.

Ako vysokoškolský učiteľ a učiteľ Biblickej školy v Martine pripravil publikácie k cirkevným a duchovným dejinám Slovenska. V tejto oblasti publikoval celý rad publikácií, štúdií a príležitostných statí o významných evanjelických osobnostiach (Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry I, II, Slovník osobností Žilinskej synody, štúdie o T. Masníkovi, S. Tešedíkovi ml., P. J. Šafárikovi, K. Kuzmányom, J. Janoškovi, P. O. Hviezdoslavovi, E. M. Šoltésovej, J. Kvačalovi, M. Rázusovi, F. Ruppeldtovi, Ľ. Šenšelovi, Ľ. Vajdičkovi, I. Kadlečíkovi a ďalších, pripravil zborníky o Ľ. V. Riznerovi, J. Ribayovi, Cithare sanctorum, Memorialis-e Turčianskej stolice, Rode Révai, Zemianstve v dejinách Slovenska, Prameňoch k duchovným dejinám Slovenska), vydal knižne dielo Janka Matúšku, Petra Kellnera Hostinského, Žalmy a hymny P. O. Hviezdoslava, Sme živý národ I, II – súbor publicistiky Jána Smreka, zaslúžil sa o faksimilné vydanie originálnej listiny Zákonov Žilinskej synody, podieľal sa na príprave a vydaní publikácií o J. B. Hroboňovi, J. Bučkovi, F. Ruppeldtovi, J. Vanovičovi, ako aj jubilejného zborníka k 450. výročiu založenia martinského ev. a. v. zboru.

Patril k organizátorom a prednášateľom štrnástich ročníkov podujatia evanjelickej inteligencie Duchovné hodnoty pre dnešok (1998 – 2011). Spracoval scenáre k celoslovenským výstavám P. Dobšinský (1978), Biblia v duchovných dejinách Slovenska (1996), pripravil scenáre

pamätných izieb M. M. Hodžu (Rakša) a J. Jessenia a Jesenskovcov (Turčianske Jaseno), scenáre k dokumentárnym filmovým portrétom STV o významných slovenských osobnostiach (P. O. Hviezdoslav, E. Maróthy-Šoltésová, J. Janoška, M. Rázus, E. B. Lukáč, M. Rúfus a i.), organizoval desiatky podujatí k najrozličnejším kultúrnym a duchovným príležitostiam. Podieľal sa na koncepcii a organizácii Dní Milana Hodžu (2006 – 2011). Je autorom elektronických knižníc Žilinská synoda, Elektronická knižnica slovenských memoránd, prosbopisov a žiadostí.

Sám pri svojich šesťdesiatinách povedal toto:

> *Treba sa obzerať denno-denne, konfrontovať sa so svedomím. Ak sa v ňom vaša pravda zdá byť neistou, treba hľadať pravdu celú. Ak sa dotknete špiny, treba sa čím skôr očistiť, ak ublížite, treba bez meškania odprosiť. Vtedy prichádza do srdca blaženosť. A to je stav duchovnosti. Vtedy viete, že nablízku je Hospodin, ktorý sa na vás usmieva. To je hlavný dôvod, prečo je môjmu srdcu milý svet duchovnosti. Aj kresťanom – evanjelikom som rád. Ako evanjelik môžem dobre pochopiť menšinové spoločenstvá. Aj také kvality ako spravodlivosť, rovnoprávnosť sa určitejšie prežívajú, a sú prijímané v postavení „menšieho". Preto ma neobyčajne vzrušujú slovenské dejiny 19. storočia. Sú to dejiny „menšiny". Napokon – narodil som sa, aby som patril tým menším: Malému národu i menšinovej cirkvi. Práve to ma inšpirovalo a inšpiruje pracovať tak, aby sa Slováci mohli kultúrne prirovnať k národom väčším – a slovenskí evanjelici priraďovať k iným činorodým kresťanským cirkvám."*

Aj konfesia, aj to neustále hľadanie pravdy a nevyvyšovanie sa, ma s nim úprimne spájalo. Neustále vydával svedectvo o tom, čo Boh a Kristus pre nás všetkých vykonal a dovoľuje im pôsobiť vo svojom vnútornom svete i srdci. To všetko sa prejavilo v celom jeho požehnanom živote.

Neviem zabudnúť na naše stretnutie vis a vis po opere Hrad prepevný (libreto a hudba: Víťazoslav Kubička), ktorá sa konala pri 500. výročí reformácie v turčianskych Necpaloch 10.septembra 2017, kde som spoznala aj jeho ctenú manželku Slávku. Spoločne sme si zaspomínali na naše aktívne pôsobenie na poli knižnej kultúry, vtedy ešte netušiac, že je už naozaj naše posledné. S ich dovolením som si pred kostolom urobila vzácny dvojportrét, ktorý opatrujem dodnes a súčasne ho prikladám v takej istej podobe, v akej som mu ho poslala prostredníctvom facebooku. Jeho reakciu si dovoľujem zdieľať v plnom znení. Je pre neho príznačná, lebo vždy bol veľkorysý, láskavý a skutočný gentleman. Citujem:

„S manželkou Slávkou po predstavení nádhernej opery Hrad prepevný o Martinovi Lutherovi, ktorú autorsky pripravil Víťazoslav Kubička za účasti milých spevákov Kežmarčanov na čele s váženým Romanom Porubänom. Predstavenie sa konalo v naplnenom kostole v Necpaloch v nedeľu 10. septembra 2017 podvečer. Stretli sme našich milých z Banskej Štiavnice, celý nadšený autobus. A nechýbala medzi nimi kolegyňa Oľga Kuchtová, výborná znalkyňa a milovníčka Banskej Štiavnice, jej jedinečných dejín, historička knižnej kultúry, výtvarníčka, kultivovaná publicistka a vášnivá fotografka. Áno, naposledy sme sa spolu videli a spoločne vystupovali pred takmer dvoma desaťročiami v Banskej Štiavnici na seminári o bohatej knižnej kultúre tohto mesta. Brilantný referát predniesla práve Oľga Kuchtová. Bola krásna jeseň roku Pána 1999. A rástli huby. Jožko Beňovský si ich zo seminára viezol do Martina za dva mechy. Ďakujeme, milá Oľga Kuchtová, za peknú – veľmi peknú fotku. Bolo už takmer večerné šero, ale tá fotka má svetlo ako biely jasný deň. Taký to bol večer. Bolo a je nám cťou. Hrad prepevný jest Pán Búh náš, zbroj výborná i síla."

Aj teraz ma jeho slová dojímajú a vháňajú slzy do očí. Veľká vďaka Vám, ctený pán Miloš Kovačka.

Miloš Kovačka, osobnosť par excellence, nebol len suchopárny historik, bol to citlivý, kultivovaný, srdečný, rozhľadený a všeobecne zorientovaný človek aj v bežnom živote, nových trendoch, nových komunikačných technológiách a neboli mu cudzie ani moderné sociálne siete, ako už práve spomenutý facebook, kde sme neraz diskutovali na rôzne témy. Ja som reagovala na jeho príležitostné state k osobnostiam našej kultúrnej a literárnej histórie, ktoré zvykol uverejňovať, on na moje zdieľané obrazy a výtvarnú tvorbu, ktorej sa na dôchodku intenzívnejšie venujem. Emotívny bol pre mňa i „chatový rozhovor" po uverejnení obrazu ukrižovaného Krista „Dominus flevit", (čo v preklade znamená Pán plače) na tému či Ježiš skutočne plače, alebo potí a rinie sa mu krv spod tŕňovej koruny. Pamätám si, že sa pridali aj ďalší diskutéri a debata bola uzatvorená asi tak, že nikde inde sa neprejavuje osobná percepcia každého, ako práve v umení. Preto je také rôznorodé a krásne. Och tie spomienky...

Náhla a nečakaná smrť prerušila jeho prácu a dala záverečnú bodku za činorodým životom brata Kovačku. Nám ostali otázniky, ale aj jedinečné dielo jeho úžasného umu, nevšedného nasadenia a erudície. Zanechal dielo, ktoré je nielen odkazom pre ďalšie generácie, ale predovšetkým trvalou inšpiráciou a vzorom nám, tu na tejto zemeguli dočasne žijúcim. A ja takto uzatváram príbeh o čase, pominuteľnosti a ľudskom osude vzácneho človeka, ktorého každodenný život a práca, boli jedinečnosťou, dôležitejšou, než mnohé tzv. veľké udalosti doby. Bolo mi cťou Vás poznať, vzácny pán Kovačka!

Ďakujem vám všetkým za pozornosť a mojej milej priateľke z detstva, pani Magde Vášáryovej, za pozvanie, žičlivosť a možnosť spolu s vami spomínať.

Manželia Kovačkovci pred kostolom v Necpaloch 10. 9. 2017

Moja pesnička žalmová

JANKO KRÁĽ

Sokolíček plavý,
Splň moju prosbičku,
Pojčaj mi krýdelká
Na cestu maličkú.

Poletím ja na nich
K otcovi Kriváňu,
Kde ma túžba ťahá
V žiaľnom spomínaniu.

K Tatrám starovekým,
Kde slniečko vzchodí,
Tam sa môjmu srdcu
Potešenia plodí.

Plodí sa mi, plodí,
Kde Váh brehy myje,
V smútku o samote
Moja duša žije.

Nad ŇOU bych si lietal
Jak zefyrček raní,
Čo lásky nevinnej
Vždy prekážky straní.

Slávik štebetavý
Pojčal by mi hlásku,
Ktorým bych opieval
Našu vrelú lásku.

Tá moja pesnička
Ta by ju priviedla,
Že by i môj obraz
Nad postielkou zhliedla.

Videl bych, jak pre mňa
Tie biele prsička
Hore sa zdvihujú
Jak z rána zornička.

Počul bych si meno
Pres tie rtíky zlaté,
Rtíky v poľúbeniu
V tuhý plameň zňaté.

Keď by rúčky zdvihla,
Zo sna by precitla,
Po celej jej tvári
Radosť by rozkvitla.

Žalmy moje, žalmy,
Zo srdca plynete,
No že tieto sníčky
V skutočnosť uveďte!

Listy (korešpondencia) ako pamäť z pohľadu bibliografa

DOC. DR. MILOŠ KOVAČKA, PHD.

I.

Prípravné grémium 17. Šoltésovej Martina ma pozvalo predniesť krátky príspevok, ktorý by tejto váženej konferencii, ktorá má tému „Listy – dôležitý zdroj informácií o dobe“ pripomenul „čo sa stane, keď prestaneme písať listy, spôsob listovej komunikácie“, a to aj medzi „Živeniarkami“, ako aj to, ako sa táto korešpondencia uchovala v knihách slovenskej vedeckej dokumentácie.

Možno by bolo vhodné, ak by som pri tejto príležitosti ako inšpiráciu „prečo písať listy“ stručne predstavil v Slovenskej akadémie vied v roku 1952 knižne vydanú Korešpondenciu Eleny Maróthy-Šoltésovej s Boženou Slančíkovou-Timravou, ktorú na vydanie pripravil niekdajší redaktor knižných edícií Matice slovenskej v Martine, Ivan Kusý, a to ako 1. zväzok edície, ktorej cieľom bolo orientovať sa na analýzu, komentovanie a sprístupňovanie pamätí a korešpondencie.

Kusého Korešpondencia Šoltésovej a Timravy predstavuje na tie časy priekopnícku databázu – pozoruhodný súbor listov: nádherné epištoly dvoch popredných slovenských žien, ktoré sa niesli na vlnách slovenského národného – verejného, osobitne kultúrneho a umeleckého života 19. a 20. storočia. Bez týchto listov by bolo poznávanie Živeny a reflektovanie jej vkladu do dejín kultúry a civilizácie takrečeno nemožné.

Spočiatku sa listy oboch dám orientovali na tie oblasti Živeny, ktoré súviseli s budovaním martinského Slovenského národného múzea:

témou najstarších vzájomných listov boli „báby“ a ich kroje – vtedajšie ľudové obleky, „autfity“, neskôr sa sústredili na literárnu tvorbu a jej rolu vo vývine slovenského života i na spoznanú a vlastnou skúsenosťou preverenú múdrosť a charakter nášho sveta. Ak by niekto písal o týchto vzácnych dámach román alebo drámu – Šoltésovej život je zvlášť dramatický – listy z ich vzájomnej korešpondencie poskytujú vzácne podklady jednotlivých románových kapitol alebo osnovu „dejstvovania“ divadelnej hry.

Samozrejme – akokoľvek sú vzájomné listy Šoltésovej a Timravy chrbtovou kosťou jej korešpondencie, musíme myslieť na mnohé jej ďalšie korešpondenčné aktivity, ktoré môžu významne prispieť modelovaniu Šoltésovej osobnosti. Pred časom ma zaujalo jej korešpondovanie s moravským spisovateľom, dramatikom Jiřím Mahenom, ktorý o Šoltésovej knihe Moje deti napísal „...tam za horami psala matka svoje prosté poznámky o dětech, radovala se a plakala s nimi, v obyčejné světnici vybudovala celý svět, celý Nazaret a celou Golgotu – a jakým způsobem! Kniha, která člověka rozdrtí a pak mu pomáhá vstáti ze země! Tak je tahle slovenská kniha silná...! Mahenove myšlienky by mohli byť doslova perlami. Výborne o tom svedčí Mahenov list Šoltésovej zo 16. 2. 1935, v ktorom k citovanému úryvku pridal: „Jsem lovcem dojmů, které posvěcují život. K těm nejsilnějším dojmům čítám četbu Vašich dvou knih. Plakal jsem, když jsem se v nich dostal k oněm obzorům, za kterými teprve rozkvetlo úplně matčino srdce. Říka se, že literatura konec konců je v nejryzejším útvaru monolog s Nejvyšším. A ten monolog se utváří tak, že nemluvíme a jsme unášeni.“

Aj Mahenove listy Šoltésovej hovoria o tom, že Kusého Korešpondencia Šoltésovej a Timravy – napriek výnimočnosti i priekopníckosti jej sprístupnenia – má iba čiastkový charakter. Nečudo, že sa zjavil pokus o rozšírenie pohľadu na korešpondenciu najvýznamnejšej predstaviteľky Živeny. V roku 1978 bratislavský Tatran vydal v známej edícii Zlatý fond slovenskej literatúry vybrané dielo Eleny Maróthy-Šoltésovej, do ktorého zahrnul i jej korešpondenciu s Jánom Slávikom, Vilmou Sokolovou-Seidlovou, Teréziou Vansovou a Timravou. Zväzok na vydanie pripravila Viera Bosáková, no bez hlbšej editorskej analýzy, bez pramenných údajov a textologických či bádateľských poznámok k vybranej korešpondencii. Pokus o jej edíciu Šoltésovej korešpondencie nám preto pripadá nedokončený – akoby sa s vydaním šoltésovského zväzku v Tatrane, obrazne povedané, príliš „ponáhľali“. No tým „ponížili“ listy z možnej a vhodnej, a preto potrebnej textologickej úrovne, na úroveň „čitateľskú“ – ak máme pod ňou rozumieť „prostý edičný prepis listov ako takých“.

Napriek uvedenému vydanie Šoltésovej korešpondencie v Tatrane oceňujeme. Domnievame sa, že naznačilo horizonty (model) korešpondenčných vzťahov predsedníčky Živeny, ktoré môžu byť v konečnom dôsledku veľmi členité a bohaté. V mnohom ohľade vytýčila dôležité oblasti ďalšieho – žiaduceho komplexného výskumu, napríklad: úlohu vydať Šoltésovej korešpondenciu ako celok, komplexne. Riešiť túto úlohu bude potrebné v tom duchu, ako k nej pristúpil historik Timravy Pavol Petrus, ktorý pripravil na vydanie a vydal Listy Timravy ako také: ako súbor zachovaných a na editovanie dostupných textov. Podobne možno nahliadať na koncepciu Michala Kocáka, ktorý vydal vo dvoch zväzkoch Listy Ľudmily Podjavorinskej.

Túto otázku – totiž otázku komplexne sprístupnenej korešpondencie Eleny Maróthy-Šoltésovej nanovo nastoľuje i snaha sprístupniť Šoltésovej diela na internete, a to v známom projekte Zlatý fond, ktorý v elektronickej forme publikuje a činí dostupnými Šoltésovej korešpondenciu s Jánom Slávikom, Vilmou Sokolovou-Seidlovou, Timravou a Teréziou Vansovou, čo

je iba časť jej listov, publikovaných v roku 1978 v Tatrane. A hoci v bibliografických položkách internetovského Zlatého fondu sa hovorí o digitálnom sprístupnení – v skutočnosti nesprístupňuje presné obrázky samotných listov v ich rukopisnej podobe, ba ani obrázky ich knižne publikovaných verzií, t. j. ich verné skeny, ale ich prepísané elektronické verzie v aktualizovanej edičnej úprave.

To je ďalšia otázka, spojená s vytvorením predstavy, ako postupovať pri publikovaní: ako sprístupňovať digitálne prípadne knižné publikovanie listov. Konferencia, na ktorej sme účastní, naznačuje, že Živena by mohla zorganizovať konferenciu o tejto otázke, navrhnúť model sprístupnenia na možnom elektronickom portáli Živeny, ktorý by prepájal a sprístupňoval uverejnené Šoltésovej korešpondencie na iných portáloch, domácich i zahraničných. Rovnako dôležitou otázkou by mohla byť koncepcia návratu ku klasickým, knižne vydávaným korešpondenciám, a to tak jednotlivých „živeniarskych" osobností, ako aj Živeny ako takej. Publikovanie korešpondencií, ako ho poznáme z 2. polovice 20. storočia, by sa mohlo, a to nielen v klasickej knižnej, ale aj v digitálnej verzii orientovať na paralelné publikovanie rukopisného či strojopisného listového originálu a jeho diplomatického prepisu: korešpondencia by sa nemala publikovať v jazykovej či literárnej úprave, ale v originálnom podaní so zreteľne stanovenou textologickou výbavou s príslušnými poznámkami či vysvetlivkami a doplnkami personálnymi, miestnymi alebo chronologickými. Pravdaže, čisto čitateľské vydania listov, ktoré sú na knižnom „trhu" tiež žiaduce, by nemuseli podliehať tomuto prísne stanovenému konceptu.

Vývoj naznačeného problému zreteľne dokumentujú edično-editorské postupy pri budovaní (najmä) korešpondenčnej edície Documenta litteraria slovaca v Matici slovenskej. Niekoľko desiatok zväzkov, ktoré boli v jej rámci vydané, prinieslo celý rad podnetov pre odporúčania alebo riešenia textologickej komisie, ktorá model korešpondenčných či iných edícií dokumentov alebo prameňov upravovala. Do edičnej a textologickej koncepcie Matice slovenskej nekompetentne zasiahol náhľad jedného z nemenovaných vedúcich matičných pracovníkov, ktorý na jednej z programových konferencií Matice slovenskej začiatkom 90. rokov 20. storočia pomerne brutálne napadol vydávanie edície Documenta litteraria slovaca. Označil ju za zbytočnú a nevhodnú. Jeho vystúpenie hodnotím nielen ako demagogické, ale aj ako spiatočnícke, tým viac ak Matica slovenská pod dojmom tohto vystúpenia ustúpila od budovania žiaducej a nezastupiteľnej edície. Toto rozhodnutie veľmi postihlo aj mňa osobne a pozastavilo edičný proces vydania niekoľko stovák listov Pavla Dobšinského, ktoré som sa usiloval verne prepísať a prepísal z rukopisnej do strojopisnej podoby, a takto predpripravil na vydanie.

Sprístupnenie korešpondencie sa nemusí prezentovať iba personálnym profilom, ale – a to v prípade Živeny – aj profilom spolkovým. Máme na mysli korešpondenciu Živeny ako spolku, ktorá je uložená jednak v Slovenskej národnej knižnici v Martine, a sčasti v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, spoločne s množstvom ďalších dôležitých spolkových dokumentov, najmä zápisníc z valných zhromaždení Živeny, ako aj spolkových stanov, ich úprav. Niet pochýb o tom, že edičné spracovanie týchto dokumentov by mohlo umožniť komplexné monografické spracovanie osudov Živeny, ako aj jej volených predstaviteliek a spolupracovníčok a spolupracovníkov. Oceňujeme ochranu fondov Živeny v Slovenskom národnom archíve a v Slovenskej národnej knižnici, osobitne dielo archivárky Živeny, Evy Pástorovej. Domnievame sa, že komplexné vydanie zápisníc Živeny z valných zhromaždení, úpravy stanov, ktoré sa čiastkovo či citačne uplatnili v monografických prácach

o Živene, a to – pars pro toto – v dielach Jarmily Tkadlečkovej-Vantuchovej, Daniely Kodajovej, Ivany Škulecovej, a iných, napríklad editoriek Viery Sedlákovej a Viery Mikulášovej-Škridlovej, by bolo vhodné koncipovať komplexne: iba principiálne komplexne vydávané pramene, tak ako komplexná bibliografia, majú svoj dobrý zmysel, dokážu priviesť k spracovaniu komplexných diel bez „tendenčného“ prepisu.

Naznačený predpoklad musí rátať s „okolím“ Živeny, medzispolkovými vzťahmi domácimi i tými, ktoré presahovali do zahraničia, napríklad do Čiech. Výborným dokladom takejto dvojstrannej česko-slovenskej spolupráce, ale i jej medzinárodných kontextov, môže byť korešpondencia Eleny Maróthy-Šoltésovej s predstaviteľkou českých žien Františkou Plamínkovou, v ktorej sa nachádza takýto list: „Vážená paní, redaktorka Kern v Berlíně již v r. 1926 mně žádala, abych získala příspěvky do publikace Führende Frauen Europas. Mají to býti autobiografie. Zdálo se mi obtížným má-li někdo sám o sobě psáti do podobné publikace. Proto jsme ji nabízeli biografie, což zase ona odmítla. Vyšel tedy prvý díl bez příspěvků z Československa. A nyní, když knihu jsem si objednala, vidím, že je možné psáti takovým způsobem, aby se to dalo spojit s naším názorem na věc. Ženská Národní rada minulý týden se usnesla, abychom do toho díla napsali autobiografii: Vy, vážená paní, dále já a pokusily se z autobiografie zvěčnělé M. Stejskalové z Brna vytvořiti věc kratší pro tento spis. Dovoluji si Vás, jménem Ž. R. i jménem svým vlastním prositi, abyste jako vedoucí činitel mezi slovenskými ženami napsala svoji autobiografii.“ List Františky Plamínkovej mal svoj dobrý zmysel, bol žičlivý, aj preto Elena Maróthy-Šoltésová svoju biografiu do publikácie Führende Frauen Europas napísala a bola v nej aj publikovaná.

Ajhľa, korešpondencia, ktorá slovenskú ženu, zastupovanú Elenou Maróthy-Šoltésovou, priviedla medzi „vedúce ženy Európy“.

II.

Nie tak dávna, mimoriadne plodná korešpondencia oboch fenomenálnych osobností, ktorá kompetentne rozpráva o veciach slovenskej umeleckej literatúry, kultúrneho i verejného života a zástoja žien v jeho rozvoji, mala svoje historické „predživeniarske“ korešpondenčné predpoklady, ktoré siahajú do dávnych storočí. So zrejmým zjednodušením môžeme hovoriť o 16. storočí, v ktorom sa zrodila prekrásna ľúbostná korešpondencia medzi palatínom Jurajom Turzom, oravským dedičným županom, a jeho manželkou, váženou Alžbetou Czoborovou, ktorá istý čas po Turzovej smrti riadila záležitosti Oravskej stolice. V tejto korešpondencii sú pasáže, v ktorých sa hovorí o nevšednej ľúbosti, no i o vážnych záležitostiach vtedajšieho Uhorska. Venujme pozornosť malej ukážke z predsvadobnej korešpondencie manželov Turzovcov, a to príležitosti 400. výročia úmrtia palatína Juraja Turza, ktoré pripadá na rok 2016:

„Pozdravujem Ťa moje ľúbezné srdce a milá moja duša, odporúčam sa do Tvojej nehynúcej priazne; prajem Ti, aby Ťa Pán Boh obdaroval len všetkým dobrým, čo by som si želal aj pre seba samého. Odvtedy, ako som sa s Tebou rozprával moja sladká nevesta, moja duša je naplnená nesmiernou láskou, vyvierajúcou z môjho srdca, myslím na Teba každú hodinu a každý okamih a túžim, aby som Ťa mohol navštíviť aspoň listom, ktorý by vyjadril moju stálu lásku a úprimnú náklonnosť; s istotou viem, že aj Tvoje srdce je naplnené láskou a dobrou vôľou ku mne tak, ako je moje srdce naklonené Tebe. Svoju lásku môžeš potvrdiť tak, že ma listom uistíš o svojom dobrom zdraví a prosím Ťa, moja sladká a milovaná nevesta, aby si splnila túto moju žiadosť. Odporúčam Ťa do milosrdenstva Pána Ježiša, ktorý nech nás ochraňuje vo dvojici, nech jeho milosrdenstvo dovolí, aby sme sa mohli stále vídať v dobrom zdraví. Amen.

Napísané v Bukovej 27. novembra roku 1591.
Tvoj milovaný ženích Juraj Turzo“

Ľúbostná korešpondencia manželov Turzovcov je veľmi zaujímavá: pokračuje i po uzavretí manželstva. Je nemenej „láskyplná“, no rozvetvuje sa. Obsahuje i vecné problémy doby, do ktorých vstupovali Turzovci. Podobné otázky, ako Turzovci, riešili prostredníctvom korešpondencie aj ďalšie veľké lásky nášho slovenského sveta, napríklad Samo Bohdan Hroboň a Bohuslava Rajská. Tento spočiatku nádejný ľúbostný vzťah inšpiroval jedinečné milostné listy a denníky z rokov 1842 – 1844, v ktorých obaja protagonisti svoje city zaznamenali nevšedným láskavým jazykom. Patria k najkrajším ľúbostným textom, ktoré sa zrodili v slovenskej a českej literatúre. Možno ich prirovnať k Slávy dcere či k Maríne. Boli viackrát vydané. Do desiateho zväzku Listov z Tatier ich starostlivo sústredila, korektne usporiadala a bibliograficky neobyčajne dôkladne popísala a predstavila emeritná pracovníčka Podtatranskej knižnice v Poprade, vášnivá bibliografka a milovníčka Vysokých Tatier, Ľuba Rusnáková. Pripravila dôkladne „vybrúsenú“ knihu – v istom zmysle korešpondenčný, denníkový, ale i bibliografický skvost, ktorý si možno objednať v Podtatranskej knižnici v Poprade. No píšem o nej aj preto, lebo nenávisť, ktorá u nás rastie ako boľševník, treba vedieť zastaviť a démonov zahanbiť – napríklad nevšednou mladou láskou a nehou, ktorou Bohdan blahoslavil Bohuslavu. Kto knižku prečíta, uvidí anjela: anjelské duše v nádejnom objatí, ale i v trpkej rozlúčke. A dozvie sa o nevšednom slovensko-českom príbehu. A možno sa bude zaujímať o dielo výnimočného, a predsa málo poznaného slovenského básnika. Kiežby sa v našej krajine narodil a vyrástol bádateľ a editor budúcich zobraných spisov Sama Bohdana Hroboňa, ktorý by rozsvietil „machom zarastené“ slovenské „iskrice“. Rozsvietili by nielen Slovanstvo a Európu, ale rozospievali by i zem a nebesá v sláve Hospodinovej.

Zaujímavé je čítať korešpondenciu inej veľkej lásky, známe Listy Svetozára Hurbana Vajanského Ide Dobrovičovej, ktoré na vydanie pripravil Pavol Petrus. O Vajanskom vo vzťahu k ženám je známe, že ostro vystupoval proti feminizmu, ktorý sa šíril Európou jeho doby. Známe sú historky, podľa ktorých sa vyjadroval o ženách s „odporom“. Na druhej strane sú doložené viaceré fakty o veľmi dobrom vzťahu slovenských žien v Živene k básnikovi. Známe je, že Elena Maróthy-Šoltésová spolu s Emou Goldpergerovou v zastúpení Sloveniek zorganizovali slovenský ženský protest proti Vajanského uväzneniu v Segedíne, a to prostredníctvom finančnej zbierky určenej väzňovi. Výnos zbierky bol použitý na legendárny segedínsky väzenský darček – strieborný príbor s vygravírovaným krátkym textom: Vajanskému Slovenky. Dar mu doručili na jeho meniny 16. mája 1893 do segedínskej väznice. Úradom tento počin „neušiel“. Nasledovalo vyšetrovanie pre národnostné pobúrovanie. Aby to úrady nemohli využiť ako zámienku na útok voči Živene, zobrala Ema Goldpergerová všetku vinu na seba. Ajhľa – „žena dobrá“, ako hovorí Sirachovec, „dobrý díl jest!“

Za významné v kontexte Vajanský a ženy možno považovať slová o ňom ako o manželovi, ktoré Elena Maróthy-Šoltésová v roku 2016 vpísala do nekrológu po jeho úmrtí: „... Náš Hurban Vajanský so svojím veľkým svetlom a ostrými tôňami býval nám nejeden raz psychologickou záhadou, ktorá sa nedala hladko rozlúštiť, ale že jeho žena, žijúca s ním v úzkom duševnom spojení, cez všetky ťažké, spolu prežité skúšky života, v ktorých povrchné zdanie neobstojí a rozčarovanie nastupuje každú chvíľu, mohla si tak zachovať svoju silnú, zvelebujúcu lásku k nemu, je najlepším vysvedčením pre neho. Ona v jadre jeho bytosti vždy nachádzala šľachetnosť, ona, vždy mu blízka, najlepšie videla prúdiace svetlo v jeho duši, kde my, stranou stojaci, videli sme viac tôňu, od neho sa odrážajúcu. Manželstvo

románopisca Vajanského bolo samo románom ušľachtilým, bohatým nie v zovňajších dejoch, lež vo vnútorných, psychologických zjavoch. A v ňom cez všetky tmavé chmáry, či zlého osudu, či osobných pochybení, vždy víťazne prerážalo slnečné svetlo čistej lásky, vedenej mravným prešľachtením, ktorého odblesk pre skľúčenú vdovu i teraz, po západe, ostáva hlavnou útechou zbývajúceho jej života. Útecha plná žiaľu, ale povznášajúca."

Ľúbostná korešpondencia je veľmi významnou súčasťou „súkromnej pamäte". Patrí milencom, partnerom. Ale po čase „presakuje do života": učí milovať a rásť v láske, vysoko vyzdvihuje šľachetnosť a ušľachtilosť. Preto má „právo verejnosti". Privádza k zodpovednosti. Preto je pravou sestrou korešpondencie, ktorú inšpiruje verejný život. Takou je napríklad korešpondencia apologetická, ktorá vystupuje na obranu niekoho alebo niečoho, čo má punc dobra, spravidla v zápase proti zlu. Aj také listy nájdeme v slovenských dejinách. Jeden z nich napísala vzácna žena rodu Révai,

Margita Forgáčová, vdova Petra Révaia z centrálneho turčianskeho – Sklabinského hradu, vo veci Ondreja Carbonaria, rešpektovaného turčianskeho seniora a martinského evanjelického farára, ktorého nešľachetní šľachtici, Révaiovci, vyhnali z martinskej evanjelickej fary jednoducho preto, lebo od nich vyžadoval zachovávanie kresťanských princípov: žiť čistý život v duchu Kristovho evanjelia. Iná vzácna žena rodu Révai, Katarína Sidónia Révaiová z Blatnického hradu v Turci, s určitosťou korešpondovala so slovenskými galejníkmi, váženými spisovateľmi, Tobiášom Masniciom napríklad, o závažných otázkach 17. storočia, najmä o ich podpore v ich väzenskom položení, ktoré prežívali v ťažkých zajateckých okolnostiach, ako aj o zaštítení – fautorkingu ich dôležitých projektov, najmä vydávania aktuálnej teologickej či historickej alebo tvorby cestopisnej literatúry: ak by ktokoľvek takúto korešpondenciu v zahraničných, najpravdepodobnejšie v nemeckých archívoch v súčasnosti alebo v budúcnosti objavil, priniesol by do dejín slovenskej ženy mimoriadne vzácny rozmer, prezentoval by ich podiel na vybudovaní základov slovenskej knižnej kultúry.

V otázke českej a slovenskej národnobuditeľskej činnosti môžeme spomenúť zo slovenskej strany meno Johany / Miloslavy/ Lehockej, z českej strany Bohuslavy Rajskej, ktoré v spoločnej korešpondencii konzultovali význam vzdelávania v súvislosti s emancipačným procesom. Lehocká sa ako jedna z prvých slovenských žien nastoľuje „živý príklad", podľa ktorého ženy majú mužom pomáhať vo verejnom a národnom živote, a kritizuje tie, ktoré nemali potrebu meniť štatút rodinnej roly žien. Literatúra o Miloslave Lehockej podčiarkuje jej rozhodnutie prijať štúrovskú kodifikáciu spisovnej slovenčiny: opustila češtinu a začala ako jedna z prvých slovenských žien – pravdepodobne ako vôbec prvá používať štúrovskú spisovnú slovenčinu. Napriek tomu jej listy písané Bohuslave Rajskej „boli stále plné citovej vrúcnosti k Čechám a volali po národnej jednote a priateľstve s myšlienkovo spriaznenou sestrou z Čiech".

O Miloslave Lehockej a jej korešpondencii pekne rozpráva nedávno vydaná knižka Liptovský pustokvet, ktorú na vydanie so svojou žiačkou Annou Štechovou pripravil liptovský učiteľ a regionálny historik Stanislav Žiška. Je to pútavé „dielko", pozýva do liptovskej krajiny 19. storočia, ožívajú v nej ľudia i udalosti. Číta sa doslova na dúšok. Editori pri jej príprave zvolili vhodnú kompozíciu, priliehavý jazyk, dokumenty „vyskladali" tak, aby ich súhrn i výklad bol čo najviac informatívny. Aj táto knižka presviedča o tom, že ženy sú dodnes v istom zmysle nepoznanou kapitolou slovenských dejín. Vytvorili tie lepšie stránky slovenského života. A ich korešpondencia je toho nepochybným dokladom.

Rád by som v naznačenej súvislosti predniesol krátke slovo aj o korešpondencii z obdobia krátko pred založením Živeny, z rokov 1861 – 1865, totiž o listoch vzácnej slovenskej ženy Maríny Hodžovej, bojovnej dcéry Michala Miloslava Hodžu. Mám na to tieto dôvody: Peter Liba, môj milý šéf v Bibliografickom ústave Matice slovenskej, neskôr zakladateľ Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, dožil sa v tomto roku 85. narodenín. Už dlhšie sa mi žiadalo verejne to pripomenúť a pozdraviť ho i na tejto konferencii. Z tohto dôvodu medzi Vás obrazne prinášam vynikajúcu knihu, ktorá vyšla v Matici slovenskej v roku 1965 pod názvom Listy Maríny M. Hodžovej Viliamovi Paulinymu-Tóthovi, ktorá predznamenala knižné sprístupnenie niekoľkých desiatok korešpondencií v matičnej edícii Documenta litteraria slovaca.

Libova kniha predstavuje osobnostný osud Maríny M. Hodžovej prostredníctvom jej 36. výnimočných listov adresovaných významnému mužovi slovenského 19. storočia, podpredsedovi Matice slovenskej, poslancovi uhorského snemu, Viliamovi Paulinymu-Tóthovi, redaktorovi a vydavateľovi beletristického Sokola a humoristického Černokňažníka.

Kto sa do listov Maríny Hodžovej začíta, nájde v nich silné zaujatie pisateľky, azda i jej tajnú lásku, no hlavne – doslova predsieň Živeny: napríklad Hodžovej proklamáciu – výzvu na založenie slovenského dievčenského školstva, obzvlášť Slovenskej dievčenskej besedy, Slovenskej dievčenskej školy, a mikulášskeho Dobrodeja.

Aj z uvedeného príkladu vidno, že korešpondencia vynikajúcich predstaviteliek a predstaviteľov verejného života tvorí významnú zložku národnej pamäte a je aj – ak budeme mať na pamäti čas, v ktorom sa rodila a rodí – jej nezastupiteľným chronológiom: na korešpondenciu by sme mali nazerať nielen zrakom informačným, ale aj „okom“ času: ako na čas a časy.

III.

V korešpondencii neraz nájdeme slová, ktoré majú tú najširšiu platnosť. Neraz celocivilizačnú – celosvetovú. Mohli by visieť v parlamentoch, aj v našom parlamente slovenskom, a zobúdzať, ak vôbec jestvuje, politické svedomie poslancov i národov. Takým je i skvelý príhovor Eleny Maróthy-Šoltésovej, ktorý vpísala do listu Timrave: „...Si zdravá? I maminka? A píšeš voľačo? Nezabúdaj, že si nám sľubovala bola akúsi väčšiu prácu — ku ktorej látku iste už dávnejšie prevláraš v sebe. Len sa priber k nej za prvačasu, i keď by Ti to ťažko padlo — lebo škoda každej práce, ktorú by si Ty mohla napísať a nenapíšeš jej. Toto Ti odkazuje i Kukučín, ktorý pred dvoma týždňami bol tu na niekoľko dní so svojou ženou a za ten čas prečítal si niektoré Tvoje práce i z „Pohľadov“ a zo „Živeny“ — „Hrdinov“. Osvedčil, že taká spisovateľka, ako si Ty, mala by svoj zvláštny, vynikajúci význam i v ktorejkoľvek z veľkých, bohatých literatúr Európy, nielen v našej malej. Nuž na také vysvedčenie od Kukučína môžeš byť hrdá a malo by Ťa obodriť k ďalším prácam. To, že v našom malom, úzkom domácom svete nenachádzaš ani plného uznania, ani slušnej odmeny, Ťa nesmie znechutiť, lebo vždy to tak bývalo — a nielen v našich tesných pomeroch, ale i u veľkých a bohatých národov —, že najlepším ľuďom, ktorí produkovali vynikajúce veci či v umení, či vo vede, dostalo sa ocenenia a uznania až po smrti. Zle je, že majú taký nevďačný, otupný osud, ale má to svoj vysoký zmysel, hoci ho my, ľudia, nechápeme a nepáči sa nám. Na nič takého nehľaď, len píš, ak môžeš, ak máš v sebe, čo k tomu treba.“

Niet pochýb o tom, že bez listu, bez korešpondencie, by sa takýto Šoltésovej krásny list– takáto perla slovenskej korešpondencie azda nebola zrodila. A je nepochybnou povinnosťou našich čias čo najvnímavejšie vnímať aj tú časť literatúry, ktorá vznikla mimo

literárnych diel, no je literatúrou ako takou bez akýchkoľvek pochybností.

Literatúra – beletria v princípe nie je ničím iným, ako „listom o kráse“ – „krásnymi listami“. Nečudo, že svetové klasifikácie umenia, aj knihovnícke a bibliografické považujú listy – korešpondenciu za súčasť krásnej – umeleckej literatúry.

Súčasnosť na to takrečeno zabúda. A môže na to celkom zabudnúť.

Ľudstvo, národy a ľudia stratia nielen pamäť, ale zakrnie aj ich vrodený zmysel pre krásu: civilizácia bude rezignovať i na vlastné sestry krásy – pravdu a dobro.

(Vystúpenie M. Kovačku na konferencii Živeny v Martine - keď prijímal cenu E.M.Šoltésovej zdroj: 17. šoltésovej Martin 30. september 2016, Martin Bratislava 2016)

(zdroj: Slovenský konzervativizmus a literatúra písaná ženami vtedy a dnes ilustrácia)

Pane, zrob nás sveta soľou,
by sme boli ku osohu –
by sme v bludnom časov zmätku
žitím svedčili o Bohu!

Pane zrob nás svetlom sveta –
svetlom, čo skvie Tvojím jasom –
a napokon v svetlo večné
voveď si nás svojím časom!
Amen

In: Martin Rázus: Suspíriá, Tranoscius 2013, s. 12

Ona zažije román – ty ho napíšeš! Z návratov k Timrave

DOC. DR. MILOŠ KOVAČKA, PHD.

Je to už celých deväťdesiat rokov od tých čias, ako sa do Lučenca – v roku 1927 pri Timraviných šesťdesiatych narodeninách – vybral z Martina Jozef Škultéty, vtedy už bard, ba vlastne baťko slovenský, sám vyše sedemdesiatročný – a na tunajšej jubilejnej slávnosti predniesol dodnes pozoruhodnú prednášku. Bolo to v mnohom ohľade zaujímavé jubilejné slovo. Veď Timravino dielo – aj keď spisovateľkine sny a túžby literárne túžby boli stále vábne a silné podnety k tvorbe sa naďalej rojili – predsa v istom spelo k zavŕšeniu. Škultétyho jubilejné slovo malo aj ďalší zvláštny rozmer slova na „čase". Veď Škultéty bol Timraviným tútorom, podnecovateľom, inšpirátorom, pobádal ju k tvorbe, pozýval ju, milú slečnu, do vírov slovenského literárneho života. Ako redaktor Slovenských pohľadov so zvláštnym jemnocitom prihládzal jazyk Timraviných rozprávok – ona sama tak svoje prózy označovala. Slovom, Škultéty veľa vykonal preto, aby sa Timravin zjav stal fenoménom slovenskej literatúry na desaťročia, a dnes dodávame právom – fenoménom na stáročia. Samotná Timrava v jednom zo svojich rozhovorov vyznala: „Keď mi Škultéty napísal, vedela som sa prinútiť, sadnúť za stôl a písať." Timrava bola starostlivo opatrovaným solitérom v Škultétyho nevšednom sade slovenského literárneho realizmu, ktorý súveké Slovensko – najmä prostredníctvom Slovenských pohľadov – vnímalo ako súbor jedinečných, pôsobivých, úprimných, neraz drsných umeleckých podaní o vtedajšom živote.

Jozef Škultéty Timravu z Martina s otcovským taktom povzbudzoval a pre slovenský literárny život ju v istom zmysle vypestoval. Napriek tomu – v starších i novších literárnohistorických portrétoch Timraviných – ba vlastne i dnes objavujú sa zmienky a poznámky o ostrých, vyslovene kritických slovách Timraviných, ktoré adresovala martinskej spoločnosti, ale i martinským koncepciám národného života, a teda aj postaveniu literatúry v ňom. A jedným z (až obligatórne) používaných argumentov sa stala Škultétyho redakčná retuš ostro písanej kritickej novely Skúsenosť, v ktorej Timrava na začiatku 20. storočia opísala jej vlastné zážitky z pobytu u spoločnice Bukovičky v Dolnom Kubíne.

Známe je, že Škultéty niektoré pasáže, ktoré sa týkali reálnych osobností slovenského života, v novele Skúsenosť upravil. Neučinil tak z vlastnej vôle, ale na Timravino želanie, a to na základe jej osobného listu, adresovaného dcére Škultétyho – Anne, ktorým ho k úpravám splnomocnila. Anna Škultétyová na základe Timravinho listu jasne dokázala, že Timravin obraz slovenskej spoločnosti, načrtnutý v Skúsenosti, nie je obrazom národného či literárneho Turčianskeho Svätého Martina, ale je obrazom národnostne a kultúrne protirečivej Oravy. V Skúsenosti síce vystupujú Martinčania – Svetozár Vajanský a Pavol Mudroň, no Timrava o nich rozpráva so zjavným rešpektom. Podobne rozpráva o Jozefovi Škultétym.

Timrava, ktorá v novele vystupuje ako Marína, Škultétyho v Dolnom Kubíne so zjavným nepokojom, ba až vnútorným dramatizmom očakávala. Na kubínske stretnutie sa síce nesmierne tešila, ale sa ho aj obávala, v duchu pred ním utekala, no nevedela sa ho zároveň dočkať, túžila za ním. Toto všetko sa v nej odohrávalo, pretože bola zmätená nedôverou vo vlastné literárne schopnosti.

Škultéty predstavoval v jej očiach princíp otcovskej láskavosti, ktorý Timrave lahodil. Odmietala silu. Skvele ju zobrazovala na svojej spoločníčke Bukovičke, ktorá všetko riešila silou. Ak sa do dvadsaťštyri hodín neprijali priesady, vytrhala ich a zasadila nové. Ako do štyridsaťosem hodín nevyklíčil hrach, vyhrabala ho a sadila nový. Semä nemalo u Bukovičky šancu, aby klíčilo a rozrástlo sa na svoj spôsob. No Timrava túžila práve semienku – sebe samej – dať príležitosť, aby rástlo podľa svojej vôle, aby dozrievalo a dozrelo podľa svojho spôsobu.

Aj Timrava tak klíčila, vyrastala a dozrela.

Jedinečne to predstavila v inej próze – s názvom Všetko za národ – do značnej miery kritickej, namierenej, ako sa literárna história domnieva, aj voči národnej slovenskej spoločnosti. Mnohé z toho, ba všetko podstatné sa v novele odohráva v Timravinom kraji, v Polichne.

Ona zažije román – ty ho napíšeš!

Práve túto vetu v novele Všetko za národ podčiarkne každý, kto sa chce dobre vyznať v budúcej spisovateľke. Každý, kto chce vykladať jej dielo čo najpresnejšie, kto sa usiluje jej dielo pochopiť vo všetkých podstatných rozmeroch, kto chce spoznať jej dušu, komu budú sympatické prejavy Timravinho umeleckého zraku i sluchu – tie drsné i láskavé, ten ich môže dobre porozumieť v novele Všetko za národ.

Predstavme si mladú Timravu, ako v Polichne kráča farskou záhradou s kvetinovým záhonom, viďme orech, hrušku a jabloň – kôru tých stromov Timrava neraz pohládzala, keď jej vnútro kypelo dramatickým zážitkom i keď svoj umelecký zrak upierala do diaľav, do ktorých „ukrývala“ svoj budúci osud.

Alebo si ju predstavme navečer, keď zhľadúvala hviezdy na Polichnom.

Hviezdoslavka!

Toto oslovenie zaznelo kedysi na polichnianskej fare rovnako zvláštne, ako znie

dodnes na Timravinu adresu z úst novohradskej vlastenky Emy Goldpergerovej, niekdajšej správkyne národopisných zbierok Živeny, inšpirátorky všeobecného nástupu slovenských žien do verejného života na Slovensku: táto nebojácna Slovenka vystupuje v novele Všetko za národ ako Hana Čepčínska.

To ona, Hana Čepčínska, na polichnianskej fare hurtovne zobúdzala literárne talenty a povzbudzovala počiatočné literárne ašpirácie troch dcér (z jedenástich detí) tamojšieho evanjelického kňaza Pavla Slančíka, menovite Ireny, budúcej Laciakovej, Izabely – Bely, budúcej Čečetkovej a Boženy, budúcej Timravy, ktorá – ako je známe – milovala prameň čistej vody v studničke pod rovnomenným novohradských návrším. V novele vystupujú ako Javorčíkovci, Timrava ako Viera Javorčíková. Hana Čepčínska bola pritom, hoci viacero svedectiev o tom rozdielne vypovedá, keď celých päť rokov vychádzal polichniansky rodinný rukopisný časopis, mohli by sme ho označiť za slančíkovský, a to pod názvom Ratolesť, z ktorého sa zachovalo jediné číslo. V próze Všetko za národ vystupuje Ratolesť pod literárnym názvom Halúzka.

Hviezdoslavka Timrava túžila v Halúzke, a azda aj v reálnej Ratolesti podpisovať svoje literárne práce ako Slncoslava. Akoby práve slávením nebeského svetla chcela byť sestrou či dcérou Hviezdoslavovi: ona vzdávala česť a slávu dňu a slncu, Hviezdoslav slávil podvečerné a večerné nebeské hviezdy

Slncoslava Timrava si užila Ratolesť neúrekom. V novele Všetko za národ sa jej dostalo za úlohu prepisovať polichniansky rukopisný časopis až do desiatich exemplárov. Čítali ho na rozličných adresách, prepísané čísla nepochybne kolovali. Napríklad z Polichna na Budinú. Tam do Ratolesti prispievala Oľga Peténiová, budúca manželka Miloslava a nezabudnuteľná matka nezabudnuteľného Štefana Krčméryho. Ratolesť prichádzala i na Horný Tisovník farárovcom Laciakovcom, do Ábelovej Rellovcom, a odtiaľ na Ľuboreč, kde ho čítali Maróthyovci, s nimi i spolutvorkyňa Ratolesti Hana Čepčínska, totiž Ema Goldpergerová, energická novohradská, neskôr v Turci martinská vlastenka.

Ema nebojácnosťou priam sršala. Do dejín sa zapísala bojovným vystúpením v prospech Svetozára Hurbana Vajanského v čase jeho väzenia v Segedíne. Kým Slováci – mužovia sa v tejto veci na nič nezmohli, Novohrad, ba Slovensko celé, priam zažiarili Eminým vystúpením, odvahou, s akou znášala perzekúciu za provajanskovský hlas. Ak k jej vystúpeniu pridáme i nebojácne hodinky, na ktoré sa v Segedíne väznenému Vajanskému na narodeniny pozbierali pod vedením Eleny Maróthy-Šoltésovej Slovenky, máme stav vtedajšej slovenskej odvahy, ženskej a mužskej, ako na dlani.

Ema rovnako bojovne do umeleckého života povzbudzovala Timravu. V novele Všetko za národ viackrát zvolala: Hviezdoslavka! – „Tak sa len vzchop, Hviezdoslavka, cvič sa, čítaj, ale nie cudzie romány. Počula som, že si prečítala i sto románov, a to akýchkoľvek, teraz vari podľa nich túžiš žiť. Čítaj tvorby našich i slovanských spisovateľov. Ja ich mám veľa. Dám ti ich, keď prídem sem bývať. Pre pána, dievčatá – oslovuje s Boženou aj Irenu a Izabelu – zdvihnite sa z nízkosti! Nebuďte sebecké, za márnivosťou nechoďte, ani za radosťami a zábavami, ale učte sa odriekať!“

Písal sa rok 1887. Bol to čas Timravinych literárnych prvopočiatkov. Mala dvadsať rokov, túžila objať svet. Mala zvláštny čuv pre literatúru. Milovala Hviezdoslava. Kollárove znelky s nadšením recitovala opretá o stromy polichnianskej farskej záhrady. A hoci sa úprimne usilovala, a to podľa mnohých vzorov písať, predsa napokon prudko zvolala: „Nemôžem, odpusťte!“ Vtedy napríklad, keď do povestnej knižnice na polichnianskej fare naspäť vracala zväzky Hviezdoslavove, Hájnikovu ženu a nádherné Stesky napríklad. Vtedy sa rodili dôležité Timravinské riadky, ktoré našli ozvenu v próze Všetko za národ:

„Hviezdoslav je ťažký, nie pre také húsa, ako je ona. Kollárove znelky, ktoré otec tak rád, sú utešené – ide pre tie. No skoro položí i Kollára späť. Sládkovič? To je básnik mládeže! Alebo z mladších, súčasných? (Och, koľko ich máme, hľa sme bohatí i pri jarmení!) Berie knihy po jednej a všetky pokladie naspäť. Berie Vajanského, ide písať v próze, to je ľahšie... Prečíta tam čosi a kladie pero na papier. Už spraví literu, no vtom odhodí pero. – Nemôžem, odpusťte! Vraví, obzerajúc sa s úzkosťou okolo, akoby izba bola plná ľudí, ktorým ona povinná je robiť po vôli...“

Pozývať Timravu do literatúry nebolo ľahké. Bolo treba nielen bystrozrak, ale aj taktu nemálo, aby pozvanie padlo na úrodnú pôdu. Vnútorný hlas, ktorý sa Timrave prihováral a ktorý môžeme počúvať aj my, čitatelia, vo všetkých dielach s Timraviným autobiografickým sebavidením – autoportrétovaním, a to s jej nevšednou úprimnosťou, jasne hovorí, ako Timrava sama v sebe neraz zatracovala schopnosti pre literatúru a ako ten typ literárneho talentu, ktorým disponovala, nezatrieďovala medzi krásne umenia: „Ja by som radšej inak pracovala, nie perom! Lebo načo cvičiť do tanca nohy necvičné!“ priečne raz odpovedala Hane Čepčínskej. A ak predsa sa jej z duše dral na povrch pravý výhonok umelecký, ktorý signalizoval budúce umenie Timravino, potom predsa Vajanský bol tým, z ktorého sa usilovala preštepiť vrúblik na timravinskú „ratolesť“. V novele Všetko za národ s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou podáva správu o tom, ako – vedená Vajanského vzorom – napísala pre Ratolesť, totiž Halúzku, dvojhárkovú povesť v nádeji, že Hanu Čepčínsku, ktorá ju tvrdo k literárnej práci pobádala, prinúti k oceneniu svojej prvotiny inšpirovanej ktorousi Vajanského prózou. Prišla však nečakaná smršť: píšeš sentimentálne, vajanskovsky – zmietla jej povesť z povrchu literárneho Hana Čepčínska.

V takých chvíľach by Viera Javorčíková, rozumejme Timrava – stalo sa tak neraz, najradšej opustila svet literatúry a včlenila sa do sveta duchovnosti. Pri jednom z atakov zatúžila byť obuvníkom, tým z legendy – obuvníkom Martinom, ktorý vo sne začul hlas: Dnes ťa navštívi Kristus. – „Prečo ona nie je ten obuvník, ku ktorému prišiel Kristus ako hosť? No čože je ona? Ničomnosť! Bože, keby tak prišiel ku mne On ako k obuvníkovi. A veď ten Ho len skrze vieru cítil a videl, a tak môže cítiť každý, i ona. Hľa, keby na okrúhline pod orechom zrazu zastal... Viera horúcim zrakom pozrie na to miesto. Dych sa jej úži a srdce prestáva biť. Zabudla na seba a čosi zvláštneho naozaj ako prítomnosť čohosi svätého, prítomnosť samého Toho akoby naplnila priestor... Líca zapaľujú sa jej, dychtivý pohľad neodtrhne sa od toho miesta, kým pery šepcú jej v nepovedomí: Upokoj a obráň ma!“

Obráň ma, Kriste, pred Čepčínskou.

Timrava Hanu Čepčínsku zjavne nemala rada: jej literárnemu tútorstvu, ba až zauškovaniu, komandu akémusi – v duši, slovom i konaním odporovala, mnohé jej literárne vzory, rady a ponuky odmietala. Zamietla, napríklad, využiť nádherné rosnaté nedeľné ráno, keď je myseľ najsvieža jšia a tvoriť možno utešene, na literárne tvorenie: túžila žiť život vo všetkých jeho rytmoch, a to i v duchovnom rytme nedeľnom. Čepčínskej to dala jasne na vedomie – nevzala do rúk pero, ako si želala. Pobádaná vlastným vnútorným hlasom vošla v tom sviežom i tichom ráne, aké iba nedeľné bývajú, do polichnianskeho kostolíka: „Nepovzniesť sa spevom? Nepočúvať kázeň? – pýtala sa seba a v duchu i Hany – neponoriť sa pod rečou otca do posvätných myšlienok, neplesať, keď on plesá, nesmútiť, keď on smúti, nerozhorčiť sa, keď je on rozhorčený, nehorieť ohňom svätého zápalu, keď on horí...? To nemôžno!“ – odpovedala Hane v tom nedeľnom ráne. A tak, inokedy zas inak, odporovala svojej literárnej objaviteľke Čepčínskej. – A ak ju opäť k tomu vyzvala,

zdráhala sa tak konať vo svojom literárnom bytí: cítila sa byť martýrkou i bojovníčkou: „Byť prenasledovanou, preháňanou zaň, byť súženou, zatváranou. Hoci biť sa zaň... Rúbať!“

Timrava vlastný talent, hoci sa s ním sporila, napokon vypravila do sveta. Dlho sa učila s ním narábať, no zvládla ho pozoruhodne. Aj umenie boja za národ – Čepčínskej „Všetko za národ“, vo vlastnej tvorbe odkliala. Nebojovala však mečom v jeho mene: neformovala po zuby vyzbrojenú jazdu, neblúznila o slovenskej šľachte, v jej čase zväčša pomaďarčenej, ale do zápasov o vtedajší svet, ktoré viedla literatúra, vkladala obrazy nádherného Novohradu, človeka, rodín i dedín, láskavých i nenávistných, ľudu – toho špatno-krásneho, tvrdo a neúnavne pracujúceho, no i nečistého človeka v ňom – verného i neverného, roduverného i odrodilého.

Pravdaže, takéto Timravino dielo je celkom osobitým umením slovenskej literatúry, umením slovenského realizmu, ako ho nazval Jozef Škultéty. V jedinečných typoch a príbehoch rozpráva Timrava slovenský svet svojej doby. A ten svet nie je iba svetom národa, ale i ľudu, človeka, dobrodeja i zlodeja. Aj preto sa jej z pera Ľudmily Groeblovej ušla výčitka, podľa ktorej „motív národnostný sa len chabo a nejasne ozýva v jej prácach“, že „je to tým nečakanejšie na Slovensku, kde náš život každodenný tak úzko súvisí so životom politickým, kde náš kultúrny život spontánne zafarbený je naším zápasom národnostným.“

V tej chvíli na scénu vystúpil martinský Jozef Škultéty, Timravin literárny otec. V poznámkach pod čiarou ku Groeblovej štúdii podal pozoruhodnú obranu Timravinu v dejinách slovenskej literatúry azda málo známou argumentáciou. Podľa Škultétyho Timrava národnostné motívy akcentuje primerane kraju, v ktorom sa rodia témy jej novelistiky. A Novohrad je práve takým krajom, v ktorom sa stretávajú dva svety, dva národy, dve kultúry. A ak Timrava zobrazuje predstaviteľov Slovákom nežičlivého národného spoločenstva – podľa Groeblovej až neprípustne sympatickými črtami, podľa Škultétyho je to naopak. Timrava ostrú kritiku odrodilstva či iných špeciálnych okolností slovenského života v Uhorsku, mravných a charakterových, podčiarkuje Škultéty, predsa len „maľuje“ – aj keď nie tézami a heslami – no predsa nemilosrdne. Čitatelia Timravinych próz, ak sú obdarovaní bystrozrakom, môžu sa v jej dielach presvedčiť, odkazuje Škultéty, ako Uhorsko nemalo k slovenským veciam dostatok primeraného citu.

Timrava ako pravá umelkyňa svoje umelecké sympatie či antipatie k svetu – k mnohorakým svetom svojich čias – nedelila podľa národného či národnostného „hávu“. Nielen medzi odrodilcami – aj medzi Slovákmi, novohradskými rodákmi našla dostatok kritických miest. Vynikajúco ich popísala. Sú dobre známe. A mnohé z nich práve v jej podaní presakujú do hlbinných vrstiev novohradského človeka. A predsa aj v tunajších ľuďoch popri všetkej temnej náruživosti našla tie najlepšie vlastnosti. Aj Jozef Škultéty, keď do Lučenca pred deväťdesiatimi rokmi (1927) prišiel, na záver svojej dvadsaťsedemstranovej, pevnou ešte rukou písanej prednášky, práve v naznačenej súvislosti prečítal záver Timravinej prózy Skon Paľa Ročku. Nevylúčil by som, že mu v tej chvíli mohli vojsť slzy do očí, keď sa verejne poklonil Timravinmu umeniu, ktoré dokázalo prekonať nenávisť matky k umierajúcemu synovi Paľovi. Syn tohto sveta zatúžil po matkinom odpustení spôsobom, ktorý býva označovaný za prejav najvyššieho – kajúceho pocitu človečenstva v človečenstve: áno, kavky, tie viny jeho ďubali srdce Paľa Ročku nemilosrdne, práve tak, ako ďubali srdce jeho ťažko ranenej matky, vysotenej surovo zo synovho domu, a to až do chvíle, kým synovi, vinníkovi svojmu, viny neodpustila, nevykročila k domu umierajúceho, a tam neuvidela tvár svojho syna: „Tvár mal premenenú, zjasnenú, akoby videl krásne zjavenie. Lapil materi ruku chvatom, pritiahol

jej hlavu k sebe a bozkával čelo pri sluche, kde mala jazvu po zahojenej rane... Starká ticho stojí pri posteli. Ruky neodťahuje od jeho úst, druhú kladie mu na hlavu a žehná si syna." Timravin príbeh sa končí vo chvíli, keď Paľo Ročka, viny zbavený materinou slzou, zomiera.

„Dojem, keď zavrieš takúto Timravinu knižočku", povedal nad Skonom Paľa Ročku Jozef Škultéty práve tu v Lučenci, „v duši čitateľovej ostane taký, akoby mal v ruke evanjelium. Timravina duša, ktorú vnáša do svojej tvorby, je láskou evanjelia preniknutá – láskou, povedal by som, vo Vrchoch novohradských z pokolenia na pokolenie prechovávanou."

Škultéty má pravdu: Skon Paľa Ročku je scéna biblická a podľa príbuzenstva v slovenskej literatúre vyslovene hiezdoslavovská. Koľkým vinníkom a koľkým vinám, na prvý pohľad aj neodpustiteľným, vedel nájsť spôsob Hviezdoslav. Keď v Ežovi Vlkolinskom stará mať po všetkom tom žehraní napokon objíme si vnuka Benka – Benjamína a hriešnemu Evinmu rajskému plodu dáva nový duchovný zmysel v jabĺčku darovanom vnukovi. Odpustenie, privinutie vnúčika: najvyšší možný čin človečenstva v človečenstve. Tak to vysvetľuje Milan Rúfus.

Takých hviezdoslavovských asociácií je v slovenskej literatúre vlastne viac. A takú nájdeme aj v závere Timravinej prózy Všetko za národ. Vezmite ju a čítajte! Viďte, ako Hviezdoslavka Timrava v role „literárnej starej matky" objíma dieťa radostné a v ňom cíti nádej budúceho slovenského pokolenia v literatúre: „On bude druhým Hviezdoslavom – volá! Ale keď sa preinačí? Hupne jej zrazu myšlienka do hlavy. Ako to robia i teraz mnohí, pridávajúci sa k stranám rozvratným, ohrozujúcim slobodu. Zaleje sa jej tvár od rozčúlenia. Jej zvädnutá postava zachvela sa. To nemôže byť, to sa nesmie stať! To by bol úder smrteľný a z pŕs odznel vzdych plačlivý, hlboký a ťažký, ťažký a hlboký, žeby tri veterné mlyny pohla ním."

Je to vlastne Timravina replika. Hviezdoslavkina. Odkaz na matku Hviezdoslavovu predovšetkým. Na jej slzy nad „odrodilým" synom, ktorému v dobre známej slovenskej literárnej scéne neporozumela ani slovo.

Ale je to aj replika na Hanu Čepčínsku. A jasne hovorí, literatúru treba nielen budiť, hurtovať, zauškovať a komandovať, ale vedieť za ňu i vzdych, modlitbu zo srdca vydať. K tomu i čin: tri veterné mlyny pohnúť!

Timrava nimi pohla. Kolá troch veterných mlynov Timravinych sa točia už desaťročia. Literatúra svoje múčky melie, vnuci Timravini chlebík pečú. A my v hukote mlynských kôl počujeme Timravu dávnu prosbu: chlieb náš každodenný, dielo nové našej literatúre daj nám dnes. Daj nám spisovateľov. Napriek hlasom o Timravinom vyhýbavom literárnom vzťahu ku kresťanstvu počujeme v tej prosbe, a to celkom jasne, aj ozvenu hlasu obuvníka Martina: Prečo stojíš vonku, Pane?

No ešte niečo je vo vzduchu. Bolestne o tom v novele Všetko za národ spievajú – šepkajú Timravine veterné mlyny. Práve v týchto dňoch, píše sa rok 2017 Spoločnosť Tvorba štylizuje perom Júliusa Vanoviča list slovenských literárnych vedcov, združených v tejto spoločnosti, adresovaný ministrovi kultúry Slovenskej republiky, v ktorom sa rozhorčene pýta, ako je možné, že na slovenských školách sú z učebných osnov vylučovaní slovenskí spisovatelia, medzi nimi Timrava na prvom mieste.

Pripomína mi to osobnú skúsenosť Fedora Ruppeldta, ktorú zaznamenal, keď písal o zborníku Timrava v kritike a spomienkach vo svojich denníkoch, uchovávaných v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, uviedol: „... zasa ma vyzvali prispieť do zborníka. Pekne. Odpísal som, že nemám čo zvláštneho napísať. Timravu znal som veľmi málo. Bol som s ňou len raz, ako biskup, v Lučenci, keď už bola stará – chorá. Druhý – a posledný raz som bol pri nej už len pri jej

rakve na jej pohrebe. Ako biskup som kázal v cirkevnej časti pohrebu v kostole v Lučenci dňa 30. novembra 1951. Keď som po kázni v kostole zišiel z kazateľne, tam prítomný gen. biskup Chabada mi povedal, že to bola znamenitá reč a aby som ju dal uverejniť do Cirkevných listov. Kázeň som i poslal redakcii, a to 7. dec. Ale rukopis musel ísť na cenzúru SLOV–ÚCU (Slovenský úrad pre veci cirkevné v Bratislave, tak sa ten úrad vtedy volal) a tam tú moju pohrebnú kázeň tak nezmyselne scenzurovali – už vysádzaný text, že redaktor Cirkevných listov Dr. Janko Beblavý sám mi povedal, že v tej zrezanej forme škoda by to bolo vytlačiť; cenzúra tá vyškrtla spolu asi tri a pol strany (na viacerých miestach), teda temer celú polovicu kázne. Tak som to ani nedal vytlačiť v C. L. Vyškrtli všetko, kde je reč o cirkevno-náboženských vplyvoch pri výchove Timravy – Boženy Slančíkovej, dcére evanjelickej školy – fary, kde som spomenul duchovný a národný význam kresťanský atď. pri jej výchove.
I táto malá epizóda je charakteristikou doby, nezmyselnosti cenzúry štátnej, politickej a či skôr straníckej – komunistickej – ateistickej, ktorá sa nezastaví ani pri rakve vynikajúcej spisovateľky – národnej umelkyne. Ale pri kázni, ktorá ináč odznela v kostole, tomu už nemohli zabrániť!“

A je to aj moja osobná študijno-bádateľská skúsenosť: v martinskej edícii Sondy vyšla po roku 1989 veľmi pekná a erudovaná kniha o Timrave s názvom Timrava, v ktorej je dokumentograficky dôkladne predstavený Timravin štátny pohreb s fotografiami účastníkov, ktorý nasledoval po jej cirkevnom pohrebe, na ktorom kázal biskup Fedor Ruppeldt. O chrámovom obrade nie je v knihe ani jediné slovo – zmienka, ani fotografia.

Nečudo, Timrava drahá, že aj v tom literárnom nebi vám musí vadiť táto slovenská cenzúra, ktorá vás škrtá v slovenských knihách a školách.

Ale vaša energia, ktorá naďalej poháňa tri veterné mlyny, je tu.

Pozýva nás potlačiť tie mlynské kolá slovenskej literatúry ďalej.

Pane daj, aby sa nerozpadli a nezastali, ako sa to stáva, na nule.

(Zborník prednášok vedeckej konferencie, 21. október 2017, Lučenec, 18. Šoltésovej Martin)

K obľúbeným piesňam z evanjelického spevníka, ktoré viac krát citoval aj na sociálnej sieti patria č. 419 a 272. Tieto interpretoval v pôvodnej biblickej češtine, ktorá sa používala ako liturgický jazyk ešte na prelome 50./60. rokov minulého storočia.

419. Svým nápěvem

Já bídný červ, já bídný hříšnik
Poznávam svou velkou bídu, Bože,
Bože, buď muj spomocník,
Nevcházej se mnou do soudu!
Smiluj se, smiluj nade mnou
A nalož laskavě se mnou!

Miloš Kovačka – moderný bibliograf

PROF. DUŠAN KATUŠČÁK

Bezprostredne po smrti Miloša Kovačku, ktorý nás nečakane opustil 6.augusta 2019 vo veku nedožitých 79 rokov, zostavil Július Vanovič osobitné, 55 stranové číslo časopisu *Martinský evanjelik* (roč. 26, 2019, č. 3). Pri dojímavej a dôstojnej rozlúčke s Milošom Kovačkom v evanjelickom kostole v Martine prednieslí smútočné prejavy Július Vanovič, Magdaléna Vašáryova, biskup Janko Hroboň, pán farár Kubík a iní. Časopis *Martinský evanjelik,* ktorého dušou bol dlhé roky práve Miloš Kovačka, jeho vyznania, spomienky a články, ktoré na istej viac alebo menej popisnej úrovni ukazujú Miloša Kovačku ako človeka, odborníka, mimoriadneho evanjelického intelektuála a osobnosť slovenského, regionálneho i česko-slovenského významu.

Kolegami, spolupracovníkmi, súputníkmi a možno aj priateľmi sme sa stali, ako to býva, náhodou. Neviem vonkoncom, ani s odstupom času jednoznačne povedať, či sme boli priatelia alebo nie. Ani neviem, či je to dôležité. Napokon, bol o šesť rokov starší a mal svoj okruh ľudí. Boli časy, keď sme sa stretávali, rozprávali a zabávali častejšie. A boli časy, keď sme sa nestretli aj dlhší čas. Boli sme možno aj povahovo dosť rozdielni, s rôznym temperamentom a niekedy aj s odlišnými postojmi a činmi vo vzťahu k mocným vtedajšej doby. Rozhodne a úprimne však môžem povedať, že som si Miloša nesmierne vážil a že nikdy sme nemali nijaký vážny konflikt, aj keď sme na niektoré veci mali odlišné názory. Nejaké rozdielnosti sa možno prejavili napríklad v našich, nie vždy totožných postojoch k angažovanosti počas

normalizácie, o odvahe, ochote riskovať alebo o dôraznosti presadzovania nových odborných riešení a projektov. Bol však vždy spoľahlivý, samostatný, iniciatívny, férový a lojálny.

Dôležité však bolo to, čo nás *spájalo*. A to bola snaha o nezištný a obetavý rozvoj odboru knižničná a informačná veda a rozvoj inštitúcie, Matice slovenskej a Slovenskej národnej knižnice. Na pár rokov sme sa po roku 1989 vzdialili, aby sme sa znovu stretli na spoločnom úsilí o vznik Slovenskej národnej knižnice a v zápase o jej odlúčenie od Matice slovenskej. Tým sme fakticky dobudovali systém základných národných inštitúcií na Slovensku.

Myslím, že ten proces odluky od Matice slovenskej si vyžaduje samostatné štúdium všetkých aspektov tohto procesu a kvalitné zhodnotenie úlohy a postojov jednotlivých osôb, aby nevznikali fámy a mystifikácie. Tu treba opraviť nepresnosť, ktorej sa dopustil v časopise Martinský evanjelik Michal Kováč, ktorý uvádza, že snahy o osamostatnenie Slovenskej národnej knižnice začali v roku 1966 – 1967. Vtedy sa o samostatnosť knižnice nikto nemusel snažiť, pretože celá Matica slovenská bola podľa zákona *„národná knižnica a knihovedný ústav"*. Zápas o osamostatnenie SNK som začal v roku 1990-1991 a v tomto úsilí som pokračoval ako predseda Spolku slovenských knihovníkov. Postupne sa k tomuto úsiliu pridávala kultúrna verejnosť. Miloš Kovačka sa pridal ku kampani za osamostatnenie v roku 1996 a veľmi účinne túto snahu podporoval aj verejnými vystúpeniami až do prijatia knižničného zákona č.183/2000, po prijatí ktorého sa SNK stala samostatnou, a teda ktorým sa SNK stala právnickou osobou. Bolo to teda o 30 rokov neskôr, ako píše Michal Kováč.

Zoznámenie

Po skončení Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici som učil slovenčinu a francúzštinu dva roky (1966-1968) na základnej škole na Podháji v Martine. Vtedy tam učila aj Zuzka Bukovská a Slávka Kovačková. Na jednom posedení v škole pri príležitosti Medzinárodného dňa žien (asi v marci 1968) bol so Slávkou aj Miloš. Veľmi ma zaujal ako osoba a ako človek, ktorý už vtedy pracoval pre mňa vtedy v záhadnej Matici slovenskej. Ako študent a učiteľ som sa vtedy dosť zaujímal o literatúru, ale Maticu som poznal len ako požičovňu kníh a študovňu. V škole som práve vtedy urobil s ôsmakmi a deviatakmi asi celkom zaujímavé literárne pásmo z poézia Ivana Krasku. Mal som svojich žiakov naozaj rád a o tom svedčí aj fakt, že som sa s nimi stretával, najmä posledné roky na ich triednych stretnutiach, hoci sú už všetci dôchodcovia. Počas tohto dávneho posedenia v škole sa ma Miloš spýtal, či by som išiel pracovať do Matice slovenskej. Ja som samozrejme súhlasil. Veď pre mňa sa tým otváral celkom nový svet. Miloš hneď dohodol moje stretnutie s vedúcim bibliografie, dr. Petrom Libom. Išiel som teda na prijímací rozhovor. Ten bol veľmi povzbudzujúci, pretože prvá otázka Petra Libu bola, či som v strane. Keď som povedal, že nie, prijal to s uspokojením, kývol hlavou a nasledovala druhá otázka, či môžem nastúpiť 1. augusta 1968. Tak sa aj stalo. A odvtedy som bol v Matici a následne v Slovenskej národnej knižnici takmer nepretržite vyše 50 rokov. Tí dospelejší vedia, čo to boli za roky a čo bola vtedy Matica slovenská. Jednoducho ju ľudia vnímali ako alternatívu, nádej, symbol národa a inštitúciu na strane obrody a demokracie. Úžasné roky, ktoré som zažil celkom zblízka...

V spomínanom špeciálnom čísle časopisu *Martinský evanjelik* bol Miloš Kovačka predstavený ako evanjelický intelektuál. Okrem Júliusa Vanoviča, Jána Juráša, Ondreja Hronca ho tu veľmi kompetentne zhodnotili aj Pavol Parenička, Eva Augustínová a ako mnohostrannú osobnosť najmä Michal Kováč Adamov. A, pravdaže, manželka Slávka a a syn Ivo Kovačka. Niet k tomu čo dodať.

Myslím, že stále ešte nemáme dostatočný odstup, aby sme dokázali vyslovovať nejaké vážnejšie hodnotenia a závery týkajúce sa diela Miloša Kovačku.

V prvom rade je potrebné zhromaždiť všetky jeho práce a vydať ich ako súborné dielo. Až na základe konkrétnych textov bude možné pristúpiť k ich analýze a ku hodnoteniu ich odborného prínosu a určeniu jeho miesta v knižničnej a informačnej vede a duchovnej kultúre. Dozaista by bolo vhodné, aby sa niektorým hlavným oblastiam jeho pôsobenia a jeho dielu (teoretické názory, organizačné aktivity, vydavateľské aktivity, publicistika a pod.) venovali napríklad aj študentské záverečné práce.

Vlastný pohľad na seba samotného zaznamenal Miloš Kovačka vo svojej stati *„Malá a zďaleka neúplná esej o mojej bibliografickej biografii“*. Je uverejnená v zborníku *Mezníky bibliografie* (Moravská zemská knihovna : Brno, 2017, s. 15 – 32).

Moderný bibliograf

Teraz pár slov o Milošovi Kovačkovi ako o *modernom bibliografovi*.

Za *modernú bibliografiu* považujeme na Slovensku predpočítačovú bibliografiu, ktorá sa začala formovať v období národného obrodenia a v etape rozvoja industriálnej spoločnosti, najmä v 19. a 20. storočí, pričom termín bibliografia sa na Slovensku začal používať na rozhraní týchto storočí (Liba, 2006). Miloša Kovačku možno považovať za *moderného* bibliografa z viacerých dôvodov. Prvým dôvodom je fakt, že sa otvorene považoval za nasledovateľov velikánov bibliografie, ku ktorým patril J. V. Rizner, J. Rybai, Ján Štefánik, Michal Fedor a iní. Postupne presiahol do obdobia počítačovej postmodernej bibliografie. [1]

Cestu *ku postmodernej bibliografii,* ktorá sa viaže na masívne uplatňovanie informačných a komunikačných technológií, počítačových sietí, najmä internetu, predovšetkým od konca 20. storočia, tú cestu otvoril Peter Liba. Práve Peter Liba sa medzi prvými u nás zoznámil s tým, ako sa ku bibliografii pristupuje na svete. Peter Liba sa ako jeden z mála opieral o Parížske princípy bibliografie a o poznatky, ktoré sa potom rozvinuli na svetovej úrovni. Najmä od 70. rokov 20. storočia sa totiž na svete efektívne rozvinul medzinárodný program IFLA s názvom UBC *(Universal Bibliographic Control),* čiže Univerzálna bibliografická registrácia. Pre bibliografiu má v tejto etape vývoja rozhodujúcu úlohu aj národné a medzinárodné úsilie IFLA a UNESCO o budovanie národných sietí MARC *(National MARC Network),* čiže národných strojom čitateľných katalógov, resp. súborných katalógov vytváraných a využívaných v rámci národných kooperačných združení knižníc a bibliografických agentúr.

S Milošom Kovačkom tento aspekt súvisí tak, že sa podieľal na výskume strojového spracovania Slovenskej národnej bibliografie. Bol to čin, ktorým sa Slovensko dostalo medzi najvyspelejšie bibliografické krajiny, pretože národná bibliografia v strojom čitateľnej forme u nás bola realizovaná medzi prvými krajinami na svete (1975), napríklad o niekoľko rokov skôr ako v Českej republike, Belgicku a pod. Hlavný profesionálny podiel na zavedenie počítačového spracovania mal Štefan Ďurovčík a Ján Mišík. To by však nebolo možné bez podpory Vladimíra Mináča, vtedajšieho predsedu Matice slovenskej. S Milošom Kovačkom sme napísali záverečnú štúdiu z tohto výskumu.

Miloš Kovačka, ako najvyšší zodpovedný činiteľ sa významne zaslúžil o *udržiavanie a rozvoj moderného spracovania národnej bibliografie niekoľko desaťročí* až do roku 2011. Medzitým, v rokoch 1985 – 2000 som založil a viedol štátny výskumný projekt IKIS (Integrovaný

knižnično-informačný systém na báze elektronizácie). Miloš Kovačka sa na výskume zúčastnil tým, že vypracoval typológiu dokumentov.

Miloš Kovačka sa ako vedúci národného bibliografického pracoviska významne zaslúžil predovšetkým o bibliografické *vedecko-organizačné aktivity*, pretože rozvinul na národnej úrovni podsystém *regionálnej bibliografie, špeciálnej bibliografie a personálnej bibliografie*. Tak spoluvytváral bázu pre všeobecnú dokumentáciu a prezentáciu písomného dedičstva a duchovnej kultúry.

V čase jeho riadiaceho pôsobenia však už na svete fungovalo niečo, čo označujeme pojmom *postmoderná bibliografia* a ktorá ako hlavná disciplína knižničnej a informačnej vedy existuje rovnocenne s prejavmi postmodernizmu vo filozofii, architektúre, umení, literatúre a v iných oblastiach.

Išlo o to, že po objavení a zavedení *počítačového čipu, integrovaných obvodov* v roku 1970-1972 sa podstatne zmenili metódy a formy informačnej práce v informačných systémoch a službách.

Je preto veľká škoda, že Miloš Kovačka rezignoval na nové trendy. Sám o tom v zborníku *Mezníky bibliografie* (2017) hovorí: *„Na prvý pohľad sa zdalo, že ma pohltil svet automatizácie alebo elektronizácie bibliografie. Otázkou však bolo, či zostanem v ňom ‚ponorený' a budem skôr ‚ajťákom' ako bibliografom."*

Fakticky ho vždy viac ako teória, metodológia a trendy v odbore bibliografia zaujímala *kultúrna história, dokumentácia duchovného dedičstva*. Hoci bolo jasné, že bez uplatňovania stále dokonalejších informačných a komunikačných technológií sa nezaobíde ani bibliografia ani celý sektor knižničných a informačných systémov. *Digitalizácia* však už, obrazne povedané, nebola jeho *„šálka kávy"*.

Digitalizácia

V spomenutom zborníku píše, že v roku 2011 sa rozhodol odísť zo Slovenskej národnej knižnice do dôchodku. Bol to rok, v ktorom už bolo jasné, že sa bude realizovať náš, v Európe bezprecedentný projekt digitalizácie financovaný zo štrukturálnych fondov sumou 50 miliónov eur v rokoch 2010-2015. Išlo o projekt *Digitálna knižnica a digitálny archív* (DIKDA). Cieľom projektu bolo digitalizovať všetky slovacikálne dokumenty (spolu okolo 700 000 titulov a 250 miliónov strán) a zabrániť fyzickej degradácii kyslého papiera, a teda rozkladu písomného dedičstva z rokov 1830-1990. Hovorili sme nepretržite o masovej priemyselnej digitalizácii a konzervovaní písomného dedičstva. Miloš Kovačka bol vtedy súčasťou najvyššieho manažmentu SNK, a tak vedel o všetkých krokoch a útrapách s presadzovaním a prípravou takého veľkého projektu. Preto ma mrzí, že za svoj odchod zo SNK nepriamo akoby obviňuje mňa, ako vtedajšieho generálneho riaditeľa Slovenskej národnej knižnice. On píše:

> *„Zranilo ma mimoriadne... že v čase odchodu – v rámci reorganizácie, bez akejkoľvek konzultácie so mnou, a to zo strany blízkych spolupracovníkov, nadriadených i podriadených, s ktorými som sa dovtedy podelil o všetky bibliografické koncepcie, projekty i vízie, bol rozčlenený Národný bibliografický ústav SNK. „Jednota bibliografie", na ktorej mi tak záležalo, sa skomplikovala i nadchádzajúcou veľkou digitalizáciou. Zjednodušene povedané: namiesto pojmu bibliografia, bibliografický záznam, sa začal uplatňovať digitálny pojem – metadáta. A ja, „neajťák", som nebol schopný pochopiť, prečo to tak musí byť? Prečo sa umelej inteligencii začala pripisovať väčšia dôležitosť ako učenému bibliografovi."*

Myslím, že nemá zmysel analyzovať tento postoj Miloša Kovačku. Žiaľ, ukázalo sa, že

Miloš Kovačka naozaj, ako sám píše, nebol schopný pochopiť, že nové technológie a umelá inteligencia učených bibliografov nevytláčajú. Je to presne naopak!

Nové technológie a umelá inteligencia už v čoraz väčšom rozsahu nahrádzajú rutinnú bibliografickú a katalogizačnú prevádzku. Tvoriví bibliografi sa venujú, teórii, histórii a metodológii bibliografie. Akurát nie na Slovensku! *Treba očakávať, že v blízkej budúcnosti rutinnú prácu bibliografov a katalogizátorov nahradí práve umelá inteligencia.* Čo s tým urobíme, keď u nás je bibliografia stále zaostalá a zatvorená pred novými trendmi a poznatkami. Bibliografi nemôžu donekonečna žiť z toho, že si osvojili nejaké časti svetových štandardov, ktoré ani sami do praxe nepriniesli. Možno je to aj pričinením odmietavého postoja Miloša Kovačku voči digitalizácii a „metadátam", že aj po jeho odchode zo Slovenskej národnej knižnice bibliografi a iní spracovatelia ani o milimeter neposunuli dopredu teóriu a metodológiu bibliografie a naďalej pracujú metódami 19. storočia, podobne ako J. V. Rizner. Lenže Rizner bol vo svojej dobe na rozdiel od súčasných bibliografov moderný a inovatívny.

Popri všetkých pozitívach a afirmatívnemu postoju k Milošovi Kovačkovi však musím konštatovať, že nebol pripravený prijať fakt, že uplatnenie nových prístupov a technológií je nevyhnutné a zákonité. Bibliografiu pritom nikto nelikvidoval. Napríklad termín *metadáta,* presnejšie *deskriptívne metadáta,* bol v odbore známy už niekoľko desaťročí. Nešlo a nejde o nič iné ako o bibliografický popis známy storočia. Ja som o bibliografických záznamoch ako o metatextoch, metakomunikácii písal už v roku 1975...Vtedy o tom Miloš aj s Blažejom Belákom žartovali ako o nejakej streštenej teórii. No, všetky inovácie vo vyspelom svete od osemdesiatych rokov vychádzali práve z metamorfózy *bibliografie* a neboli a nie sú namierené proti *tradičným či moderným* bibliografom a ich nevyhnutnej tvorivosti.

Jednoducho, odbor sa vyvíjal, menil a je škoda, že naši bibliografi doteraz tento fakt nezaregistrovali a dostatočne ho nepoznajú. Spomeniem aspoň FRBR (Funkčné požiadavky na bibliografický záznam), MARC21, AACR2, RDA, Autority a podobne. Naša obrovská databáza v katalógu Slovenská knižnica (KIS3G), ktorá má okolo 5 miliónov záznamov, nie je doteraz FRBRizovaná, deduplikovaná, hoci SNK má na to nástroje. Rovnako je to aj s inými možnosťami. To, že sme o niečom, o nejakých trendoch počuli (open acces, integrácia pamäťových inštitúcií, open source, digital humanities, open data, umelá inteligencia, FRBR, RDA atd) ešte neznamená, že to aj skutočne poznáme a že už to máme v praxi. Pritom ide o vedecky a odborne náročné oblasti, ktorým sa venujú na svete tisíce odborníkov, technológov, knihovníkov, bibliografov.

Kto od nás prispieva k tomu poznaniu?

Kompetentní majú spravidla len povrchné poznatky a chýba im schopnosť a vôľa oddrieť si každú inováciu. Lebo všetky inovácie a hodnotné riešenia sa kúpiť nedajú. Musíme si ich urobiť sami! Zbytočne už SNK v posledných troch rokoch minula desaťtisíce, platiac komerčným firmám na tri koncepcie, stratégie, plány, ktoré majú nahradiť existujúci knižničný softvér Virtua, keď ten unikátny existujúci nie je ani schopná udržať v prevádzke, ani spracovať kompetentné *funkčné špecifikácie* pre nový systém. Ak aj nový systém príde do nepripraveného zaostalého prostredia, bude to len pokračovanie úpadku a zaostávania.

Uplatňovanie informačných a komunikačných technológií, umelej inteligencie, digitalizácia, prístupy *digital humanities* a pod. sú jednoducho *novou vývojovou etapou bibliografie.*

U nás, kvôli zanedbávaniu vlastného vzdelávania, kvôli neschopnosti pochopiť a zvládnuť nové výzvy a nástroje, vládne v odbore a v bibliografii ako jadre odboru zaostalosť a akési „zachraňovanie" tradícií, čo je

vlastne zachraňovanie *zaostalosti* za veľkorysé verejné zdroje.

Je možné, že sme sa v našom odbore ocitli dávnejšie v situácii nenáležitého zdôrazňovania *„tradície“*. Ak sa totiž začne príliš zdôrazňovať *„tradícia“*, môže to znamenať niekedy aj to, že pojmom *„tradícia“* sa jednoducho vlastne zakrýva *„zaostalosť“*.

Miloš Kovačka však rozhodne nebol zaostalý. Otázkou skôr je, kto sú tí vrcholoví predstavitelia novej digitálnej bibliografie v roku 2020. Aké sú vízie, teoretické koncepcie, vlastné nové projekty a výsledky predstaviteľov *digitálnej bibliografie*.

Miloš Kovačka bolo jednoducho mentálne *programovo* v inom svete. Vo svete kultúrnej histórie a duchovnej kultúry. Tu sa našiel a tu má nezastupiteľné a veľmi významné miesto. Ale, čo jeho spolupracovníci a nasledovníci? Ako pokračujú v uplatňovaní jeho odkazu, podľa ktorého je bibliografia *tvorivá* práca?na Slovensku možno piati bibliografi. V mnohých prípadoch sa bibliografia jednoducho zmenila na tvorbu rešerší z bibliografií a katalógov a produkovanie ďalších kompilátov, ktoré s tvorivosťou nemajú nič spoločné a čo ani zďaleka nemožno považovať za tvorivú bibliografiu.

Po modernej bibliografii nastupuje digitálna bibliografia

Digitálna bibliografia je synonymum *postmodernej bibliografie* a je novou etapou vo vývoji bibliografie a komunikácii poznatkov v globálnom meradle a jej vznik sa spája s revolučne novými technologickými možnosťami v oblasti vzniku, uchovávania a sprístupňovania digitálnych dokumentov a digitálneho obsahu, najmä s možnosťami masovej *robotizovanej digitalizácie* rozsiahlych knižničných a archívnych zbierok, čo napríklad umožňovalo digitalizáciu, archivovanie a sprístupnenie celého slovacikálneho písomného dedičstva v relatívne krátkom čase.

Digitálna bibliografia predstavuje pre knihovníctvo, bibliografiu a komunikáciu poznatkov novú výzvu. Úlohy bibliografie sa však v digitálnom veku menia.

Tradičný modernistický model bibliografie a bibliografického systému prechádza do novej vývojovej fázy. Zmeny v oblasti informačných dokumentových zdrojov spolu s masívnym rozvojom informačných technológií zásadne odrážajú v povahe bibliografickej práce a v celom knihovníctve. Nastupuje digitalizácia, digitálne knihovníctvo a v ňom digitálna bibliografia.

Digitalizácia je nová, revolučná metóda efektívneho a širokého demokratického sprístupnenia poznatkov a informácií občanom. Digitalizácia znamená kvalitatívnu revolúciu v sociálnej informatike ako aj vo vedeckej a odbornej komunikácii informácií a poznatkov pričom zasahuje do samotnej podstaty bibliografie, knižničnej a informačnej vedy a praxe.
Cieľom digitalizácie sa stáva uchovávanie, sprístupňovanie a najmä ***využívanie*** digitálneho obsahu v oblasti ekonomiky, vedy, inovácií, vzdelania a kultúry.

Bibliografia sa teda vracia po dvoch tisícročiach k svojej archetypálnej podstate. Prešla od stredovekého ***prepisovania*** dokumentov (re-writing) od 16. storočia, cez neskorostredoveké ***popisovanie*** kníh (description), ktoré teraz doznieva, až po ***digitalizáciu.***

V digitálnej bibliografii na kvalitatívne novej úrovni dominuje opäť, ako pred tisíckami rokov, práca s celým dokumentom, s digitálnym obsahom a s dôrazom na *klasifikáciu, indexovanie a deskriptívne bibliografické metadáta.*
S nástupom masovej digitalizácie sa bibliografia po stáročiach veľkým historickým oblúkom vracia k práci s primárnym dokumentom.

Substitučná funkcia bibliografie, ktorú niekoľko storočí reprezentoval záznam o dokumente sa stráca. V *digitálnej bibliografii* dominuje *holistický princíp* vo vzťahu k dokumentu a kvalitatívne nový systém práce s informáciami a poznatkami. Záznam už nezastupuje celý dokument, ako sme na

to zvyknutí v katalógoch, bibliografiách a iných bibliografických textoch. *Deskriptívne bibliografické metadáta,* ktoré sa Milošovi Kovačkovi nevidia, sú súčasťou digitálneho dokumentu, ktorý vstupuje do komunikácie poznatkov ako celok.

Digitalizácia je globálny trend, ktorý v sociálnej informatike, knihovníctve, bibliografii a sprístupňovaní poznatkov bude dominovať v nasledujúcich desaťročiach tretieho tisícročia.

V digitálnom veku sa zásadne mení povaha bibliografie a bibliografickej práce. Rastú požiadavky na odbornú kompetenciu bibliografov. Vznikla potreba nanovo riešiť zložité teoretické, koncepčné, organizačné, metodologické a metodické otázky bibliografie, najmä v oblasti *národných bibliografických služieb, povinného výtlačku (zákonného deponátu), zvládnutia toku elektronických dokumentov, tvorby deskriptívnych metadát, klasifikácie a indexovania digitálneho obsahu, dlhodobej archivácie digitálneho obsahu, vyhľadávacích a navigačných bibliografických a informačných nástrojov, podpory využívania poznatkov prostredníctvom sprístupňovania digitálneho obsahu.*

Miloš Kovačka bol šľachticom ducha

Vzrušovali ho osudy a činy významných predstaviteľov národných, najmä evanjelických dejateľov, ktorých vedel jedinečným spôsobom predstaviť, a takto zamerané jeho state sú skvostami jeho publicistiky. Nadchol sa pre študentské rukopisné časopisy. Potom, po roku 1989, podľa môjho názoru, popri organizačnej práci, u neho otvorene vytrysklo nadšenie pre demokraciu a mimoriadne usilovnú prácu v oblasti výskumu duchovnej kultúry. A táto jeho práca je svojím rozsahom, či už do šírky alebo hĺbky, konaná s obrovskou precíznosťou a spojená s neuveriteľne početnou verejnou prezentáciou, či už na mnohých akciách po celom Slovensku alebo i na facebooku tak obdivuhodná a úžasná, že nám prikazuje dlhodobo sa venovať Milošovi Kovačkovi ako osobitnému fenoménu v našej kultúrnej histórii.

On svojim príkladom tvorivej práce v oblasti jeho záujmu o duchovnú kultúru a jej tradíciu v našej histórii, v jeho schopnosti vyzdvihnúť z historie morálne i vzdelanostné aspekty našich predkov musí byť inšpiráciou a vzorom pre terajšie i budúce generácie. Tak sa Miloš Kovačka zaradil medzi najvýznamnejších evanjelických intelektuálov na Slovensku.

A ja osobne ho mám rád a budem ho mať vždy vo veľkej úcte.

Dva dni po správe o skone Miloša Kovačku som bol v zahraničí aj s rodinou a nebolo možné okamžite sa vrátiť na Slovensko. Preto som aspoň symbolicky pod horou Mont Blanc postavil Milošovi tohto kamenného mužíčka a napísal som na Facebook:

> *„Včera, 8. 8. 2019, som zosnulému kamarátovi Milošovi Kovačkovi postavil pod Mont Blancom vo Francúzsku kamenného mužíčka. Nech kamenná vežička symbolicky označuje správnu cestu Miloša Kovačku, po ktorej by sme mali ísť. Je to tradičná a spoľahlivá cesta kamenných hodnôt vzdelania, pravdy, viery, slušnosti, tolerancie, slobody a zodpovednosti.“*

(Liba, Peter. 2006. Bibliografia v procese. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006. 1. vyd. s. 296 ISBN 80-89023-85-1, s. 120.[1])

272. Má svůj nápěv

Pamatuj člověče,
Proč tě Pán Buh stvořil,
Nade vše stvoření
Na zemi povýšil!
Proto, Abys Jemu sloužil!

Martin Rázus – kňaz, spisovateľ, politik

MILOŠ KOVAČKA, 14. 3. 2019

Som zlý! A ja už takým ostanem:
zlý kňaz a tajov božských znateľ,
zlý politik, zlý spisovateľ –
až zovrie ma raz v náruč rodná zem!
A jednak – rok len pôjde za rokom,
dozrie to, čo má dozrieť na svete.
Rodáci, niekdy azda spomeniete,
či som zlý?! – I akým prorokom!

Tento „verš bez poézie" vpísal Martin Rázus do dávnej svojej básne vo chvíli, keď svet na jeho adresu volal povestné Ukrižuj! Nechci kňaza – volal svet, ktorý s modlitbou chce čin, nechci politika, čo nepláva s prúdom, nechci básnika, ktorý slúcha, prečo národ jeho kvíli! A my v časoch, v ktorých bolo módou plaziť sa, naozaj vyhnali sme kňaza, bičovali politika, umlčali a uväznili v trezoroch básnika. A podnes sme sa k nemu, vinníci jeho, s prosbou o odpustenie nevrátili, na jeho hrob kvet rýdzeho ducha nepoložili, do hlbín histórie jasným a presvedčivým hlasom neprivolali: Oj, spomíname – spomínať chceme na Teba, drahý tajov božských znateľ, vynikajúci kňaz, čestný politik a dobrý spisovateľ!

Mali sme kazateľa, ktorý v politike zvestoval evanjelium.

Mali sme politika, ktorý dokázal v ľudských srdciach stavať chrámy.

Mali sme básnika, ktorý na harfe Hospodinovej spieval. Ktorý so Silvánom, Sládkovičom, Hviezdoslavom neopakovateľne vyspieval žalmické piesne slovenskej krajiny.

Hoci poslanie kňaza ťažko prijímal – prekonával vážne vnútorné krízy, ba mladým

liberalizmom dokonca „pokúšal“ teológiu, ktorú spočiatku najmä kvôli matke študoval, predsa napokon stotožnil sa s Božím pozvaním, prijal, obsiahol a vrchovato naplnil duchovné poslanie evanjelického kňaza. V duši zachoval si mladú mnohostrunnosť, no kňazstvu oddal srdce bezo zvyšku. Ako kňaz bol predovšetkým úchvatným kazateľom a pravým modlitebníkom. Skúmateľom a znateľom božských tajov. Neskonalým milovníkom slovenského evanjelictva a evanjelickej duchovnosti slovenskej.

Ako kazateľ len zdanlivo kázal bez napísaného textu. Na svoje kázne a modlitby sa dôkladne pripravoval. Sobotu prežil v modlitbách: Ó, pomoc, Pane! volával, podaj kľúče od komory, kde uschované: láska, nádej a viera! Nech zajtra duch môj k hladným mocne prehovorí a vzmuží ochabnutých – a pozve rovnorodú tú čeľaď zhromaždených k spoločnému hodu.

Také boli Rázusove soboty na evanjelických farách v Modre, Pribyline, Moravskom Lieskovom i v Brezne. A také boli i nedele: nadšený hod duchovný slávievali evanjelické chrámy, v ktorých spieval, modlil sa a kázal Martin Rázus.

A hoci sa v rázusovskej literatúre zjavuje a opakuje správa, podľa ktorej sa nezachovali rukopisy Rázusových kázní, slovenská národná bibliografia predsa zaznamenala, že niekoľko z nich bolo publikovaných. A práve z nich možno vyvodzovať nielen spôsob Rázusovej zvesti slova Božieho, model a dikciu Rázusovej kázne, ale aj Rázusov básnický vklad do slovenskej kázňovej literatúry: suspírium – modlitebný vzdych kazateľa pred kázňou, partíciá – súveršia, ktorými Martin Rázus – v básnickej skratke – podával kázňový biblický text. Veršované partíciá v kázni viackrát opakoval, Bibliu tým nielen básnickým jazykom do slovenčiny neopakovateľne prekladal, ale ju aj ľubozvučným spôsobom materinskej reči do pamäti vštepoval, vynaučoval.

Bol básnikom – apoštolom a bojovníkom – gentlemanom, ako ho nazval jeho druh a brat v básni a poézii slovenskej, Ján Smrek.

Bol naozaj básnikom a spisovateľom tisícerých studní a studničiek. Čistej vody a čistého slova. Svedčia o tom temer tri desiatky literárnych zväzkov básnikových, jedenásť básnických kníh, romány, drámy, prózy, eseje. So Smrekom povedané: čo rok – to nové dielo, nový zväzok, nové poschodie Rázusovej literárnej mohutnej budovy – neraz spontánne, v improvizáciách – rovno u sadzača, no predsa na pevnom uholnom kameni stavanej, pevnej, nezvratnej, a preto monumentálnej.

Ako spontánne kázal, tak spontánne aj písal: rovno do stroja; pri diktovaní chodil po kancelárii, a keď už chorý, v posledných týždňoch života tvoril – tu si sadol, tu na chvíľu ľahol. A ako zaznamenali tí, ktorí jeho texty zapisovali: krásne boli scény, keď diktoval partie, v ktorých hrdina deja sa nejakým mužným činom vyznačí, pritom autor – práve písal hrdinského Bomburu – akoby sa presunul do zdravého silného tela hrdinu, vstal, ráznym krokom prechodil, zaťal päsť, zdvihol hlavu a i v hlave sa zračilo, že chorý básnik je preč a miesto neho pracuje zdravý a silný hrdina. To bol on – ten Rázus, ktorý chodil po zhromaždeniach a prednáškach nekleslý a v plnej sile. No po chvíli zovretá päsť, ktorá chcela premôcť všetky neresti nášho života, zasa sa otvorila, mužný krok sa spomalil, hlas klesol a badal som, že prechodí zasa do pokojného – básnického maľovania.

Všetci tí, ktorí sa usilovali vyložiť Rázusov vstup na politické polia slovenské, odvodzovali ho od fenoménu otcovstva – od Rázusovho veriaceho otca, rýdzeho Slováka, chudobného robotníka. Práve od neho prijal a v srdci mohutne rozvinul lásku k slovenskej obci, zmysel pre spravodlivosť a česť v slovenskej rodine. A povýšil – jedno i druhé – na vlastenecký cit, právo i mrav národný. A hoci do národnej a duchovnej myšlienky

prispieval ako básnik a publicista, a teda politik ducha slovenského už pred prvou svetovou vojnou a počas vojny prorockým básnickým evanjeliom, predsa na pôdu praktickej politiky vstúpil až potom, ako po prvej svetovej vojne videl a dovidel nové nebezpečia pre slovenské ideály, ba videl nejeden pád ideálneho sna slovenského. A neskôr politickou publicistikou i koncepčnou politickou prácou vstúpil na vrchol Slovenskej národnej strany. Viedol ju duchom pravdy a spravodlivosti. Česko-Slovensko, zem drahú privítal, básňou ho oslávil ako jedinečnú nádej československej vzájomnosti, bol prívržencom jeho integrity; vedel, že jeho zdravým základom môže a musí byť zväzok rovnoprávnych národov. Bol oddaným stúpencom Pittsburskej dohody a na jej základoch odmietal centralizmus v riadení československého štátu. Požadoval v ňom slovenskú samosprávu, autentickú a originálnu. Slovensko Slovákom! volal vždy, keď čechoslovakizmus v maske jednotného národa československého chcel poprieť nároky slovakizmu, svojbytného slovenského národa, na to, čo mu v spoločnom Česko-Slovensku nie darom, ale právom malo patriť.

Politické reči Martina Rázusa v parlamente a jeho state v Národných novinách sú písané plamenným jazykom múdreho a predvídavého politika a poslanca, ktorý chcel vidieť súdržné Slovensko a Slovákov zjednotených okolo podstatných slovenských cieľov – tak v samourčovacom práve národov súvekého Česko-Slovenska, ako v spravodlivosti a cti života národného. Vedel, že demokratizmus prinášal a prináša prirodzenú rôznosť, no veril a bol presvedčený, že tolerantní politici slovenskí sú schopní podať si ruky a dohovoriť sa na spoločnom politickom základe, základnom slovenskom programe, ktorý mohol blahodarne vplývať na postavenie a vývoj Slovenska. Horlil za zmysluplnú spoluprácu evanjelikov s katolíkmi. Dobre vedel, že konfesionálna nevraživosť môže rozvrátiť Slovensko. Podával preto ruky všetkým, od ktorých očakával statočnú slovenskú politiku, no neraz sa nesmierne sklamal. Ba potom, čo sa nenaplnila zvolenská dohoda Slovenskej národnej strany so Slovenskou ľudovou stranou, na politiku rezignoval. No nerezignoval na ideály demokratizmu. Ako vpísal do epištoly synovi vo vzácnych a podnes živých, dejinami potvrdených – prorockých Argumentoch, základom moderného sveta musí byť práve demokratizmus, naplnený Desatorom. Považoval ho za dobrý základ zákonodarstva oslobodených národov: mal na mysli korektnosť demokratizmu, bez úderov pod pás, bez demagógie, bez klamstiev, vrážd, smilstva, krívd a akéhokoľvek egoizmu. Veď demokratizmus nielen ohlasoval, ale neochvejne požadoval. Vášnivo odmietal totalitarizmus – vezmite do rúk a čítajte ho Argumenty, adresované synom Slovenska, do ktorých vložil celú svoju múdrosť a prezieravosť a v ktorých ostro odmietol komunizmu i fašizmus. A hoci dovidel ich koniec a krach, predsa pred nimi varoval: v nacistickom Nemecku napríklad vycítil obrovské nebezpečie pre život modernej civilizácie. Svojprávne národy – tie veľké i tie menšie – mali žiť podľa Rázusovho politického ideálu – bez diktátu veľkých – v duchovnom objatí, v rovine a rozkvete, v čestnej spolupráci.

Rázusov slovenský nacionalizmus bol patriotický, obranný, konštruktívny a kooperatívny. Bol pevný v spravodlivosti – nebol stvrdzovaný negáciou iných národov, nebol arogantný a extrémistický, nenávistný, ba dokonca rasistický. Veď Rázus národné a v národe hlásené patriotické slovo pečatil kresťanským humanizmom: láskou k svojmu národu a kresťanskou láskou všečlovečenskou, obecnou obopínal svet.

Sme národom chudobných, musíme si chrániť najslabších vnášaním kresťanského humanizmu do politiky. Nástojíme na výstavbe primeraných nemocníc, sirotincov a chudobincov; na bedlivej štátnej ochrane a v čas potreby i hmotnej podpore

vysťahovalectva. To sú Rázusove kľúčové poznámky v sociálne vypätých časoch ťažkej hospodárskej krízy k politike Slovenskej národnej strany, na čele ktorej začas so srdcom diakonickým pozoruhodne pôsobil a ktorú viedol k vízii – k videniu Slovenska celého ako celku, neparcelovaného a netrhaného straníckymi či osobničkárskymi „ego-záujmami". Práve tie ako politik i básnik nemilosrdne kritizoval najostrejšie u tých vlastných, u tých Slovákov, ktorí v mene vlastného zisku a časnej majetnosti obetovali nadčasové slovenské záujmy, zrádzali slovenské dávne i budúce ideály, svet duše slovenskej, slovenskú politiku, hospodárstvo, školstvo a kultúru. A ako kňaz nebojácne káral tých kresťanov, ktorí síce hlásali Krista, no nežili kráľovstvo Božie: žili pre nenásytné zisky pozemské. Tých sa najviac Rázus obával, za nich prosil – vo veľkom dni veľkopiatočnom, jednom zo svojich posledných, keď Slovákom a Slovensku v prosbách za naše duchovné vzkriesenie odkázal:

Pri hrobe Spasiteľovom voláme k Tebe, národ môj slovenský; maj srdce a maj rozum! Pamätaj na príklad svojich veľkých mužov! Všímaj si toho víťazného Krista a zvíťaz i Ty nad svojou krehkosťou, malichernosťou, nad otravou rozkladu, tým i nad smrťou.

A vtedy nebudeš svätiť ústy, ale srdcom. Len vtedy zvoláš opravdu s Máriou Magdalénou: Rabboni, lebo uzrieš svojho Pána. Životodarná sila jara v celom našom živote prejaví sa iste, keď bude viac Božej milosti, nežli ľudskej zlosti!

Vzkries nás, Pane!

POSLEDNÁ ZNÁMOSŤ

Keď všetci opustia– prídeš ty,
ako tieň zvečera,
hodvábnym pohľadom nevesty
zrak tvoj ma premerá.

Na kameň zatvrdnú objemy
bôľ zmäkne na zamet.
Pocítim iba – jak dobre mi
tak s tebou osamieť.

Vták tvoj as'ozve sa zo strechy,
do noci zakvíli.
Uvidíš prejsť moje úspechy
i moje omyly.

Srdce ti položím do dlaní
a hlavu do lona.
S pohľadom na diaľnom svitaní
duch môj púť dokoná.

Keď všetci opustia – prídeš ty...
V čarovnom prelude
skvitne kvet najkrajších povestí.
Teba tam – nebude!

MARTIN RÁZUS

Pán docent Kovačka – čestný člen MO Živena Martin

JANO CÍGER Z MÄDOKÝŠA

Pána docenta som poznal z čítania v novinách, z niekoľkých literárnych akcií, teda viac-menej z videnia. Nikdy sme sa osobne v tej dobe neporozprávali. Potom som sa stal živeniarom, neskôr dokonca predsedom MO v Martine. Vtedy už kontakt začal byť intenzívnejší a pán Kovačka chodil aj na väčšie udalosti v rámci Živeny, kde vždy prispel nesmierne erudovanou, ale pritom úžasne až populárne podanou prednáškou. Vyslovene do oka sme si padli po mojej prvej hrebendovskej púti. Zaraz bola aj téma na rozhovory. Pána docenta sme pozvali raz na večer, ktorý sme venovali Dobšinskému. Čítal som ja. Presne si nepamätám konkrétne príbehy. Pán docent sedel na kraji vrchstola. Začala sa krátka debata, spomienky na detstvo. Každý otváral svoj šuflík. Dobšinský a jeho Prostonárodné slovenské povesti boli populárne. Pán Kovačka s nezabudnuteľným mäkučkým pohľadom sedel potichučky a načúval. „A čo vy pán docent," zaznela moja výzva. V tom momente sa tvár ctihodného starešinu zmenila ten pokojný výraz. Oči vzplanuli a ústa začali ukladať vlákna múdrosti, vtipu, znalosti, príbehov akoby do veľkého makramé. Bolo to umelecké expozé, erudovaná prednáška. Tichšie ticho v okolí som ešte nikdy nepočul. Bolo poctou hlasu, ktorý nečakane zmĺkol a všetkým veľmi chýba. Bolo okamžitým poďakovaním za to, že sme boli poctení i obdarovaní múdrosťou tohto veľkého a pritom nesmierne pokorného a skromného muža. Môj návrh na udelenie čestného členstva v Živene v našom martinskom miestnom odbore bol prijatý jednohlasne. Škoda, že to bolo tak nakrátko. Veľa otázok zostalo na perách.

doc. PaedDr. Miloš Kovačka, CSc.

(30. 10. 1940 – 6. 8. 2019 V MARTINE)

Narodil sa 30. októbra v Sklabini (pri Martine). Študoval medicínu na Lekárskej fakulte Univerzity F. Palackého v Olomouci, potom slovenčinu a dejepis na Pedagogickom inštitúte v Martine. Po štúdiách bol najskôr učiteľom, potom nastúpil do Matice slovenskej, kde bol po roku 1989 riaditeľom Národného bibliografického ústavu Slovenskej národnej knižnice, súčasne prednášal na Fakulte prírodných vied Žilinskej univerzity. Výraznou mierou prispel k vybudovaniu systému slovenskej národnej bibliografie a jej počítačového spracovania, podieľal sa na elektronickom spracovaní Bibliografie literárnej vedy a umeleckej literatúry na zborník. Ako editor pripravil na vydanie dielo Janka Matušku pod názvom „Piesne a báje", prvé samostatné knižné vydanie poézie P. Kellnera-Záboja Hostinského „Šuhajovo dumanie". Je autorom viacerých monografií, vedeckých štúdií a statí o osobnostiach z dejín slovenskej literatúry, kultúry a náboženského života. Publikoval v domácich aj zahraničných zborníkoch a odborných periodikách. Pripravil a vydal zborníky o Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi, Jur Ribayovi, o Fedorovi Ruppeldtovi, Memorialis-e Turčianskej stolice, Rode Révai, Zemianstve v dejinách Slovenska, Žilinskej synode, Prameňoch k duchovným dejinám Slovenska. S kolektívom autorov pripravil faksimilné vydanie publikácie Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha. Vydal súbor štúdií Vzácne ženy rodu Révai. Okrem toho napísal rozhlasové pásma

a scenáre dokumentárnych filmov o P.O. Hviezdoslavovi, Jurovi Janoškovi, Elene Maróthy-Šoltésovej, Fedorovi Ruppeldtovi, o turčianskych pamätníkoch, o protivojnovej poézii slovenských autorov, pripravil scenáre literárno-múzejných expozícií slovenských spisovateľov a i.

So Živenou, spolkom slovenských žien spolupracuje od jej nového začiatku v roku 1990. Veľmi úzke kontakty má aj s bratislavskou Živenou, kde bol niekoľkokrát prednášať o dejateľkách a milovníkoch Živeny (E. M. Šoltésová, Anna Pivková, Terézia Vansová, Štefan Krčméry). Za jeho spoluprácu s naším miestnym odborom sme mu úctu a vďačnosť prejavovali aj tým, že sme ho pasovali za Čestného člena Miestneho odboru Živeny v Bratislave, stal nositeľom jej ocenenia - drôteného „Ž“ a aj nositeľom pamätnej medaily bratislavskej Živeny, vydanej k 25. výročiu obnovenia jej činnosti. Ústredie Živeny ho ocenilo najvyšším celoslovenským živeniarskym ocenením – Cenou Eleny Maróthy Šoltésovej za celoživotný prínos v oblasti literatúry.

Vedeckými príspevkami o Živene sa zapojil aj do viacerých spomienkových podujatí Živeny (prispel do „Pamätnice“ Živeny článkom Vansovej Dennica, vystúpil na konferencii Živeny k 125. výročiu, mal hlavný odborný prejav na oslave 140. výročia Živeny), odbornými vstupmi prispel aj do viacerých ročníkov podujatia „Šoltésovej Martin“. Vždy to bolo veľmi zaujímavé a vždy sme dostali odpovede na množstvo našich otázok.

Len dva dni po 150. výročí založenia Živeny a po jeho osobnej účasti na týchto oslavách v Martine, odrazu jeho srdce 6. augusta 2019 vypovedalo službu. Odišiel navždy. Nám však zostali spomienky, fotografie a jeho príspevky o Živene a významných živeniarkach.

Pane, zrob nás sveta soľou,
by sme boli ku osohu –
by sme v bludnom časov zmätku
žitím svedčili o Bohu!

Pane zrob nás svetlom sveta –
svetlom, čo skvie Tvojím jasom –
a napokon v svetlo večné
voveď si nás svojím časom!
Amen